

Hız. Peygamber'in Dinî Mimariye Nakşedilen Sözlerrinin Bölge Halkına Verdiği Mesajlar -Edirne-Balkanlar (Genel) Mukayesesi-*

Yrd. Doç. Dr. Bekir TATLI**

§§§

Giriş

Allah Teâlâ tarafından yeryüzünde adaleti tesis etmek üzere yaratıldığına inanan Türk milleti asırlar boyu bu ideal uğruna kıtalararası uzun seferlere seve seve katlanmış ve büyük fetih hareketlerine girişmiştir. Ömrünü fetihlere adayan bu milletin hâkimiyeti altına giren bütün topraklar huzur ve güven ortamına kavuşmuş oluyordu. Türkler, elde ettikleri zaferleri kuru bir toprak kavgası için kullanmamış, buraları vatan haline getirebilmek için fetihler sonrasında da uzun uğraşlar vererek kalıcı imar faaliyetlerine girişmiştir. İşte bu imar faaliyetleri, başta **camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, dâruşşifâlar, çeşmeler ve türbeler** olmak üzere, hatta **mezar taşlarına** varıncaya kadar hayatın bütün safhalarını kapsayacak ölçüde geniş bir alanı içine alıyordu. Türklerin Orta Asya bozkırlarından çıkarak fethetmeye başladığı Anadolu coğrafyasından tutun, Balkanlar'a, Ortadoğu'ya ve Afrika'ya kadar ulaştığı istisnasız bütün vatan toprakları bu imar faaliyetlerinin birer şantiye alanı haline

* Bu çalışma 7-8 Mart 2009 tarihinde Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen "Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar)" adlı uluslararası sempozyumda bildiri olarak sunulmuş tebliğin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş şeklidir.

** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı. e-posta: btatli@cu.edu.tr

getirilmiştir. Bu şantiye öylesine bereketli semereler vermiştir ki, bugün bile bu mimari eserlerden pek çoğu hâlâ sapsağlam ayakta durmaya devam etmektedir.

Türkler inşa ettikleri mimari yapıları salt/duygusuz binalar yığını halinde bırakmamışlar, onların içini ve dışını nakış nakış işleyerek birer şahesere dönüştürmüşler ve torunlarına öyle teslim etmişlerdir. Bu mimari eserler başta âyet ve hadisler olmak üzere çeşitli yazı motifleriyle süslenmiş, böylelikle birer eğitim kurumu olma özelliğini etrafında yaşayan insanlara verdiği mesajlarla kanıtlamıştır. Hiç şüphesiz bu yapılarda kullanılan yazılı süslemeler/dekorasyonlar gelişigüzel girişilmiş faaliyetler olmayıp, hayatın her safhasında bilinçli bir şekilde yürütülen eğitim politikasının bir ürünüydü.

Anadolu'dan sonra ilk fethedilen topraklar olma özelliğini taşıyan Balkanlar, özellikle mimarî yapı olarak Anadolu'dan oldukça etkilenmiş görünmektedir. İşte bu çalışmada, Balkanlarda yaşayan insanlara, Osmanlı mimarisi cephesinden sunulan yazılı eğitimin ne ölçüde devam ettirebildiği araştırılacaktır. Bunun ilk adımı olarak Edirne dinî mimarisinde yer alan Hz. Peygamber'e ait hadisler üzerine bir inceleme yapılacak, daha sonra bunlar Balkanlar'ın geneliyle kıyaslanacaktır. Elbette ki Balkan coğrafyası çok geniş bir alanı içine aldığı için sınırları belli bu çalışmada onun tamamını sunma imkânımız yoktur. Ancak sunacağımız genel bilgiler kanaatimizce fikir verebilecek mahiyette olacaktır. Gayemiz, Edirne'deki dinî mimariye nakşedilen hadislerin Balkanlardaki izini sürmek ve Edirne ile Balkanlar'ın birbirinden ne derece etkilendiğini tespit etmeye çalışmaktır.

Anadolu'nun pek çok vilâyetinde olduğu gibi Edirne'de de mimari açıdan zengin bir miras vardır. Bunun nedenleri konusunda **Yahya Kemal** şu çarpıcı tespitte bulunmuştur:

"1071'de Malazgirt zaferinden sonra Alparslan orduları, önleyecek bir mani kalmadığından Anadolu'yu istila etmişler ve İznik'e kadar gelmişler ve orayı merkez ittihaz etmişlerdir. Fakat Garp'ten gelen bir Haçlı hücumuna mukavemet gösterememiş, Konya'ya kadar çekilmişler ve Konya ovasını saran dağlarda ancak tutunabilmişlerdir. Memleketin iyi düşünen başları bir araya gelerek acaba biz önümüzde bir mani tanımazken niye böyle geriledik, buna sebep nedir diye konuşmuşlar ve **milletin manen yetiştirilememesi** noktasında durarak çareler aramışlar, hemen tatbikata geçmişler ve az zamanda ulusumuz ruhen olgunlaştırılmıştır. Bu bizde tam bir imanla yeni ve ileri hamleler yapmamızı sağlamış ve bu yeni ve taze iç kuvvetimizle önümüzde bir hâil tanımayarak geçtiğimiz Rumeli'de

daima mağlubiyetsiz ilerlemiş ve orada şahsî adaletimizin olgunluğuyla yalnız oraları değil, kalacağımız asırları da fethetmişiz."¹

Edirne şehri Türk-Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasındaki ilk payitahtı ve şimdi Türkiye Cumhuriyeti'nin yalnız bu kıta üzerinde toprağı bulunan üç ilinden birinin merkezidir.²

Erken Osmanlı sanatının gelişmesini bugün de bütün canlılığı ile aksettiren üç merkezden biri (diğer ikisi İznik ve Bursa) ve Bursa'dan sonra İstanbul'un fethi yılına (1453) kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı olan Edirne'dir. Edirne, Osmanlı İmparatorluk sanatının en fazla yükseldiği devri de aynı zamanda sembolize etmektedir. Osmanlı büyük cami mimarisinin son sözünü söylediği ve bütün mimari üslûpların büyük mekân yapıları arasında en önemli ve en enteresan eserlerinden biri olan **Selimiye Camii** burada yükselir. Evliya Çelebi seyahatnamesinden öğrendiğimize göre Sultan IV. Murad zamanında (1623-1640) yapılan bir sayımda 14'ü Selâtin camii olmak üzere toplam 314 cami bulunuyordu. Bu yapıların büyük bir kısmı ortadan kaybolmuş, birçoğu pek harap bir hale gelmiş olup, kalan 84 kadar eski eser de gündün güne harap olarak sayıları azalmaktadır.³

Edirne'de Osmanlıların en eski yapısı 1397 veya 1400'de Yıldırım Bayezit zamanında yapılmış olan **Yıldırım Camii**'dir. Edirne'nin zamanımıza kadar gelen ilk orijinal abidevi yapısı ise 1403'te Emir Süleyman Çelebi tarafından tesis edilip 1414'te Çelebi Sultan Mehmet tarafından tamamlanan **Eski Cami**'dir. Eski Cami aynı zamanda nadide hat örneklerinin sergilendiği bir müze gibidir.⁴

¹ Ünver, A. Süheyl, "Edirne Medeniyetimiz ve Tezyinî Misalleri", *Edirne-Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, s. 234, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

² Darkot, Besim, "Edirne, Coğrafi Giriş", *Edirne-Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, s. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

³ Aslanapa, Oktay, "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi", *Edirne-Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, s. 223, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

⁴ Aslanapa, "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi", s. 224. Bu camiden bahsederken Aslanapa, payelerde ve duvarlarda beyaz badanaları kaplayan çok iri yazıların bir sanat değeri olmadığı gibi, mekân tesirini de bozmakta olduğunu ifade etmiştir (s. 224). Onun Türk hat sanatında "celî" olarak nitelendirilen ve belli bir gaye için büyük yazılan bu yazıların sanat değeri taşımadığı yönündeki kanaatine katılmak mümkün değildir. Çalışmalarımız esnasında sözkonusu camide yazılan yazıları büyük bir hayranlıkla inceleme fırsatı bulduğumuzu ifade etmek istiyoruz.

EDİRNE DİNİ MİMARİSİNDE KULLANILAN HADİSLER

Öncelikle "dinî mimarı" derken kastettiğimiz özellikle camiler başta olmak üzere, medreseler, dâruşşifâlar, çeşme ve şadırvanlar, türbeler vs.dir. Edirne dinî mimarisinde kullanılan hadisleri ele almak istediğimiz bu kısımda, her bir hadisin metnine, çevirisine ve kaynaklarına değindikten sonra nerelerde kullanıldığına işaret edilecektir. Şimdi kullanılma sıklığını dikkate alarak mimarideki hadisleri sıralamak istiyoruz:

1. "Kim Allah için bir mescit..."

من بنى لله مسجدا بنى الله له بيتا في الجنة

"Kim Allah (rızası) için bir mescit inşa ederse, Allah da onun için cennette bir ev inşa eder."⁵

Tespitlerimize göre sadece Edirne'de değil bütün Anadolu'da dinî mimari dekorasyonunda en sık yazılan hadis budur. Öyle ki, neredeyse her şehirde tarihi camilerimizden biri veya bir kaçı, bu rivâyetin bir şeklini mutlaka bünyesinde taşımaktadır diyebiliriz.

Bulunan yerler: Selçuk Hatun Camii (giriş kapısı kemeri), Sultan II. Bayezid Camii, Yıldırım Bayezid Camii, Üç Şerefeli Camii, Sitti Hatun Camii, Süleyman Paşa Camii, Eski Cami (inşa kitabesi), Türk İslâm Eserleri Müzesi (kapı kanadı).

Aynı hadis şu ifadelerle de yazılmıştır:

من بنى مسجدا ولو بمفحص قطة بنى الله له بيتا في الجنة

"Kim kuş yuvası kadar da olsa bir mescit yaparsa, Allah da ona cennette bir ev yapar."⁶

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Camii (taç kapı)⁷ ve pencere kapı kanatları.

⁵ Tayâlisî, s. 62, 341; İbn Ebî Şeybe, I, 275; Ahmed, I, 241, IV, 386, VI, 461; Dârimî, I, 376; İbn Mâce, Mesâcid 1, no: 735, 736, 737; Tirmizî, Salât 120, no: 318, 319; İbn Huzeyme, II, 268; İbn Hibbân, IV, 490, 491; Taberânî, *Kebîr*, VIII, 225, XXII, 88, XXIV, 185; Aclûnî, II, 311, no: 2426, 409, no: 2775.

⁶ Tayâlisî, *Müsned*, s. 62, no: 461; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 275, no: 3156; İbn Râhûye, *Müsned*, III, 633, no: 1214; Ahmed, *Müsned*, I, 241, no: 2157; İbn Mâce, Mesâcid 1, no: 738; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 311, no: 2426, 409, no: 2775.

⁷ Özbek, Yıldırım, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme*, s. 481.

2. "Namaz dinin... "

الصلوة عماد الدين

"Namaz dinin direğidir."⁸

الصلوة عماد الدين فمن أقامها فقد أقام الدين ومن تركها فقد هدم الدين

"Namaz dinin direğidir. Kim onu ayakta tutarsa, dini ayakta tutmuş; kim de onu bırakırsa, dini yıkıma terk etmiş olur."⁹

Türk-İslâm mimarisinde dikkat çekecek ölçüde yaygın bir şekilde nakşedilen bu rivâyetin kaynaklarımızdaki durumuna baktığımızda, -özellikle ilk dönemler için söylemek gerekirse- muahhar döneme göre daha az rivâyet edildiği dikkat çekmektedir. Bilhassa ikinci metnin rivâyetin aslından olmadığı ve sonradan ona birleştirildiği izlenimi vardır. Muhtemelen namazın dinin direği olma keyfiyeti açıklanırken, bu açıklama sonradan metne karışmış olmalıdır.

Bulunan Yerler: Selimiye Camii, Sultan II. Bayezid Camii (pencere kanatları), Yıldırım Bayezid Camii, Eski Cami, Üç Şerefeli Camii, Türk İslâm Eserleri Müzesi (levha).

3. "Allah'ın farzlarını... "

قال النبي عليه السلام أد فرائض الله تكن مطيعا

"Allah'ın farzlarını eda et ki, itaatkâr biri olasın."¹⁰

Erken dönem muteber hadis kaynaklarımızda bulamadığımız bu rivâyetin hadis olarak rivâyeti problemlili görünmekte olup, sahih olmadığı yönünde bazı değerlendirmeler de yapılmıştır.¹¹

Bulunan yerler: Selimiye Camii, Üç Şerefeli Camii, Yıldırım Bayezid Camii, Eski Cami.

⁸ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, III, 135-136 (Enes'ten merfû); Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III, 39, no: 2807 (Hz. Ömer'den/İbn Ömer'den merfû); Deylemî, *Firdevs*, II, 404 (Hz. Ali'den mevkuf); Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 248; İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, I, 173; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 39-40.

⁹ Bu kısmın "Namaz dinin direğidir" hadisinin aslında bulunmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü burasının kaynaklarımızda yaygın olduğunu söylememiz mümkün görünmüyor. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 40, no: 1621'in içinde.

¹⁰ Hâlid b. el-Velîd'den nakledilen bu rivâyet için bkz. Ali el-Müttakî, *Kenzu'l-ummâl*, XVI, 128, no: 44154.

¹¹ Bkz. *Fetâvâ'l-İcneti'd-dâime li'l-buhûsi'l-ilmîyye ve'l-iftâ*, VI, 378 (Şâmîle 2'den).

4. "Sübhânallahi ve'l-hamdü lillâhi..."

سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم

"Bütün övgüler her türlü noksandan münezzehe olan Allah'adır, Allah'tan başka ilah yoktur, Allah en yücedir, güç ve kuvvet ancak yüce ve azamet sahibi Allah'ındır."¹²

Kaynak bakımından yaygın olan bu ifadeler, Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'yı yüceltmek amacıyla sıkça kullandığı ifadelerdendir.

Bulunan yerler: Eski Cami, İmâret-i Mezid Bey/Yeşilce Camii, Selimiye Camii.

5. "Ameller ancak..."

إنما الأعمال بالنيات

"Ameller ancak niyetlere göredir."¹³

Asırlar boyu bu hadis büyük bir kabulle karşılanmış olup, sıhhati hakkında kayda değer olumsuz bir görüş beyan edildiğini bilmiyoruz. Hatta bu hadisin mütevâtir olduğunu kabul eden¹⁴ âlimler de olmuştur. Kaynaklardaki şöhretine paralel olarak bu hadis Türk-İslâm mimarisinde de büyük bir teveccühe mazhar olmuştur.

¹² Benzer ifadeler için bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 122; Ahmed, *Müsned*, IV, 353, V, 11, 20, 253; Buhârî, *el-Edebu'l-müfred*, s. 218; İbn Mâce, *Edeb* 56, no: 3811, 3813; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 117, 120, V, 11; Dârakutnî, *Sünen*, I, 313; Hâkim, *Müstedrek*, I, 367; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, VII, 113; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III, 175; a.mlf., *el-Kirâetu halfe'l-îmâm*, s. 89; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX, 336; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 260.

¹³ Hz. Ömer'den merfû olarak nakledilen bu meşhur hadisteki "niyet" kelimesi bazen müfred bazen de cemî olarak gelir. Benzer ifadelerle mesela bkz. Rabî, *Müsned*, s. 23; Tayâlisî, *Müsned*, s. 9; Humeydî, *Müsned*, I, 16; Ahmed, *Müsned*, I, 25; Buhârî, *Bed'ü'l-vahy* 1, no: 1, Eymân 22, no: 6311, Hıyel 1, no: 6553; Müslim, *İmâre* 155, no: 1907; Ebû Dâvud, *Talâk* 11, no: 2201; İbn Mâce, *Zühd* 26, no: 4227; Tirmizî, *Fezâilu'l-cihâd* 16, no: 1647; Nesâî, *Tahâret* 60, no: 75, *Talâk* 24, no: 3437, Eymân 19, no: 3794.

¹⁴ **İbnu's-Salâh** (v. 643 h.), kitabında mütevâtir konusunu ele aldığı bölümde bu hadisin mütevâtir olma ihtimalini değerlendirmiş fakat netice itibariyle tevâtür için şart koşulan "büyük kalabalıklar tarafından rivâyet edilmiş olması" şartının isnâdın ortasında gerçekleştiği halde başında vâki olmaması sebebiyle bu hadisin mütevâtir olmadığı kanaatine varmıştır. (Bkz. İbnu's-Salâh, *Ebû Amr Osman b. Abdîrrahman eş-Şehrezûrî, Ulûmu'l-hadis*, s. 268-269, thk. Nureddin İtr, Beyrut 1406/1986.) **Kettânî** de, mütevâtir hadislerle ilgili eserine bu hadisi de almış; bunu bazılarının mütevâtir hadise örnek olarak gösterdiklerini söylemiş, İbnu's-Salâh'ın ise bunu reddettiğini ifade ederek, kendisi de bu görüşte olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Kettânî'nin, ilerleyen satırlardaki beyanlarından bu hadisin lafzî değil ama manevî mütevâtir olduğunu kabul ettiği anlaşılıyor. (Bkz. *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadisî'l-mütevâtir*, s. 24-28.)

Bulunan yerler: Sultan II. Bayezid Camii (hadisin devamı da var), Eski Cami, Üç Şerefeli Camii.

6. "Ümmetimin en şereflieleri..."

قال النبي عليه السلام أشرف أمتي حملة القرآن

"Ümmetimin en şereflieleri (gönlü) Kur'ân yüklü olanlardır."¹⁵

Erken dönem kaynak eserlerinden ancak Taberânî'nin eserinde rastlayabildiğimiz bu rivâyetin isnâdı problemlili görünmektedir. Nitekim Buhârî'nin de bu rivâyetin sahih olmadığı yönünde bir beyanı olduğundan Zehebî bahsetmektedir.¹⁶

Bulunan yerler: Eski Cami, Gazi Mihaî Camii, Kuşçudoğan Camii.

7. "Şefaati ümmetimin..."

قال النبي صلى الله عليه وسلم شفاعة لأهل الكبائر من أمتي

"Benim şefaati ümmetimin büyük günâh sahiplerinedir."¹⁷

Kaynaklarımızda geniş bir rivâyet alanı bulan bu hadis, mimaride de epeyce çok kullanılmış ve bu yolla hem yazan hem de onu okuyan müminler için Hz. Peygamber'den şefaati umulmuştur.

Bulunan yerler: Yıldırım Camii (tuğra), Eski Cami, Muradiye Camii.¹⁸

¹⁵ İbn Abbas'tan gelen merfû rivâyet için bkz. Taberânî, *Kebîr*, XII, 125; Cürcânî, *Târîhu Cürcân*, s. 217, 494; İsmâîlî, *Mu'cemu's-şuyûh*, I, 319; İbn Adıyy, *Kâmil*, III, 358, VII, 57; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 556, III, 171; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 80; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 522; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 143, no: 370, (Beyrut 1405).

¹⁶ Zehebî, isnâdda bulunan Sa'd b. Saîd el-Cürcânî'nin biyografisi esnasında bu rivâyete değinmiş olup, burada Buhârî'nin onun rivâyet ettiği "*Eşrafu ümmeti hameletu'l-Kur'ân*" şeklindeki hadisin sahih olmadığını söylediğini de ilave eder. Bkz. Zehebî, *Mizânu'l-ittidâl*, III, 179. Heysemî de Sa'd b. Saîd el-Cürcânî'nin zayıf olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Mecmau'z-zevâid*, VII, 161.

¹⁷ Çoğunluğu Enes b. Mâlik'ten gelen bu rivâyet için bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 233; Ahmed, *Müsned*, III, 213; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 170, II, 126, VII, 125; Ebû Dâvud, *Sünnet* 23, no: 4739; Tirmizî, *Sıfatu'l-kıyâme* 11, no: 2435, 2436 (Câbir b. Abdillâh); Taberânî, *Kebîr*, I, 258, XI, 189 (İbn Abbas); a.mlf., *Evsat*, VI, 106 (İbn Ömer); İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 386 (Câbir), 387; Hâkim, *Müstedrek*, I, 139, 140, II, 414 (Câbir); Beyhakî, *Sünen*, VIII, 17, X, 190.

¹⁸ Aslanapa, "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi", Resimler kısmı, resim: 4a.

8. "Ey Rabbimiz! Bize dünyada..."

ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار

"Ey Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru!"¹⁹

Aynı zamanda Bakara suresi 2/201. âyetini teşkil eden bu ifadeler, Hz. Peygamber'in dualarında sıklıkla kullandığı yakarış cümlelerini de oluşturmaktadır. Bu durum mezkûr duanın Türk-İslâm mimarisinde de çok geniş bir kullanım alanı elde etmesine imkân vermiştir.

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Camii (taç kapı), Gazi Mihal Camii, Selimiye Camii.

9. "Âlimler peygamberlerin..."

العلماء ورثة الانبياء

"Âlimler peygamberlerin varisleridir."²⁰

Kaynaklarımızda oldukça yaygın bir şekilde rivâyet edilmekte olan bu hadis, İslâm'ın ilme ve ilim adamına verdiği değerini yüceliğini ortaya koyar mahiyettedir. Münâvî bu hadisin sahih olduğunu ifade eder.²¹

Bulunan yerler: Yıldırım Bayezid Camii, Eski Cami, Gazi Mihal Camii.

10. "Kul ile küfür arasında..."

قال النبي صلى الله عليه وسلم بين العبد وبين الكفر ترك الصلاة

"Kul ile küfür arasında namazı terk vardır."²²

Bulunan yerler: Selimiye Camii, Yıldırım Bayezid Camii, Eski Cami.

¹⁹ Şâfiî, *Müsned*, s. 127; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 38, no: 29302; Ahmed, *Müsned*, III, 101, no: 12000; Buhârî, *Tefsir* 38, no: 4250; Müslim, *Zikr* 26; Ebû Dâvud, *Salât* 361, no: 1519; Tirmizî, *Deavât* 72, no: 3487.

²⁰ Ebû'd-Derdâ'dan merfû olarak rivâyet edilir. Bkz. Ahmed, *Müsned*, V, 196, no: 21763; Dârimî, *Sünen*, I, 110, no: 342; Buhârî, *İlim* 10 (bab başlığında); İbn Mâce, *Mukaddime* 17, no: 223; Ebû Dâvud, *İlim* 1, no: 3641; Tirmizî, *İlim* 19, no: 2682.

²¹ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 384.

²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 167, no: 30394; Ahmed, *Müsned*, III, 389, no: 15221; Müslim, *İman* 134, no: 82; İbn Mâce, *İkâmetu's-salât* 77, no: 1078; Ebû Dâvud, *Sünnet* 15, no: 4678; Tirmizî, *İman* 9, no: 2619, 2620.

11. "Kanaat..."

القناعة كنز لا يفنى

"Kanaat tükenmeyen bir hazinedir."²³

Kaynaklarımızdan anlaşıldığı kadarıyla bu sözün Hz. Peygamber'e ref edilmesi/ merfû bir hadis olarak nakledilmesi sorunlu görünüyor. İlk dönemlerin aksine bu rivâyet sonraki asırlarda yaygınlaşmış ve merfû olarak nakledilmiştir. Beyhakî bu rivâyetin isnâdında zaaf olduğuna işaret ederken, Münzirî de ref'ini garip karşılamıştır.²⁴ Muhtemelen bu rivâyet bir sahâbînin sözü (mevkuf) iken sonradan merfû hale gelmiş olabilir.

Bulunan yerler: Yıldırım Bayezid Camii, Eski Cami, Türk İslâm Eserleri Müzesi.

12. "Lâ ilâhe illâllahu'l-melik..."

لا اله إلا الله الملك الحق المبين

"Gerçek ve apaçık hükümrân olan Allah'tan başka ilah yoktur. (Sözüne sadık ve güvenilir Muhammed Allah'ın elçisidir.)"²⁵

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Camii, Selimiye Camii.

13. "Lâ ilâhe illâllahu vahdehû..."

لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شئ قدير

"Allah'tan başka tanrı yoktur; O tektir, O'nun ortağı yoktur, hükümrânlık O'na aittir, hamd O'na yapılır ve O her şeye kâdirdir."²⁶

Hz. Peygamber'in, genellikle namazın ardından bu şekilde tesbihatta ve duada bulunduğu, işaret ettiğimiz kaynaklarda haber verilmiştir.

Bulunan yerler: Eski Cami, İmâret-i Mezid Bey/Yeşilce Camii.

²³ Câbir'den merfû olarak nakledilmiştir. Bkz. Beyhakî, *Kitâbu'z-zühdi'l-kebîr*, II, 88, no: 104; Deylemî, *Firdevs*, III, 236, no: 4699; Münzirî, *Terğîb*, I, 335, no: 1233; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 133, no: 1900.

²⁴ Beyhakî, *Kitâbu'z-zühdi'l-kebîr*, II, 88, no: 104; Münzirî, *Terğîb*, I, 335, no: 1233.

²⁵ Hz. Ali'den nakledilen rivâyet için bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 280; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 358; İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mütenâhiye*, II, 837; Râfiî, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, IV, 65; Münâvî, *Feyzu'l-kâdir*, II, 492.

²⁶ Muğîre b. Şu'be, Saîd Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Ümmü Hâni' gibi pek çok sahâbeden nakledilen bu rivâyet kaynaklarımızda oldukça yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Mesela bkz. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 295; Rabî b. Habîb, *Müsned*, s. 162, no: 400; Mâlik, *Muvatta*, I, 209, no: 488; Buhârî, *Sıfatu's-salât* 71, no: 808; Müslim, *Mesâcid* 137, no: 593.

14. "Mescide devam eden..."

إذا رأيتم الرجل يتعاهد المسجد فاشهدوا له بالإيمان صدق رسول الله

"Mescide devam eden birini gördüğünüzde onun imanına şahitlik edin."²⁷

Bulunan yerler: Eski Cami (mimar kitabesi), Yıldırım Bayezid Camii.

15. "Kulun hesaba çekileceği..."

قال النبي عليه السلام أول ما يحاسب به العبد الصلوة

"(Kıyamet gününde) kulun hesaba çekileceği ilk şey namazdır."²⁸

Bulunan yerler: Eski Camii, Selimiye Camii.

16. "Cemaatle namaz..."

قال النبي صلى الله عليه وسلم صلوة الجماعة تفضل صلوة الفرد بسبع وعشرين درجة

"Cemaatle namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir."²⁹

Bulunan yerler: Gazi Mihal Camii, Selimiye Camii.

17. "Büyük günâhlardan..."

قال النبي صلى الله عليه وسلم الصلوات الخمس كفارة لما بينهن ما اجتنب الكبائر

"Büyük günâhlardan sakınıldığı sürece beş vakit namaz, aralardaki günâhlar için bir keffârettir."³⁰

²⁷ Ebû Saîd el-Hudrî'den merfû olarak nakledilir ve çoğunlukla (يعتاد) "âdet haline getirirse..." kelimesi kullanılır. Bkz. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 242, no: 1010; Ahmed, *Müsned*, III, 68, no: 11669, 76, 11743; Dârimî, *Sünen*, I, 302, no: 1223; İbn Mâce, *Mesâcid* 19, no: 802; Tirmizî, *İman* 8, no: 2617, 277, no: 3093; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 379, no: 1502; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 6, no: 1721; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 93, no: 235.

²⁸ Yaygın bir şekilde Ebû Hureyre'den merfû olarak rivâyet edilmiştir. Benzer ifadelerle bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 323, no: 2468; İbn Râhûye, *Müsned*, I, 436, no: 506; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 171, no: 7770; Ahmed, *Müsned*, II, 290, no: 7889; Dârimî, *Sünen*, I, 361, no: 1355 (Temîm ed-Dârî'den merfû); İbn Mâce, *İkâmetu's-salât* 202, no: 1425; Tirmizî, *Salât* 188, no: 413; Nesâî, *Salât* 9, no: 465.

²⁹ Birbirine yakın ifadelerle fakat aynı anlamda, çoğunluğu İbn Ömer'den olmak üzere pek çok sahâbeden merfû olarak rivâyet edilir. Mesela bkz. Rabî b. Habîb, *Müsned*, s. 93, no: 215 (Enes); Mâlik, *Muvatta*, I, 129, no: 288; Şâfiî, *Müsned*, s. 52; Ahmed, *Müsned*, II, 65, no: 5332; Buhârî, *Cemâat* 2, no: 619; Müslim, *Mesâcid* 249, no: 650. Hadisteki "yirmiyedi derece" ifadesi, bazı rivâyetlerde "yirmibeş derece" şeklinde yer alır. Mesela bkz. Buhârî, *Cemâat* 2, no: 619 (Ebû Saîd); Müslim, *Mesâcid* 245, no: 649 (Ebû Hureyre).

Bulunan yerler: Gazi Mihal Camii, Selimiye Camii.

18. "Din..."

الدين النصيحة

"Din nasihat (samimyet)tir."³¹

Bulunan yerler: Eski Cami, Yıldırım Bayezid Camii.

19. "Temizlik imanın..."

الطهور شطر الإيمان والحمد لله يملأ الميزان وسبحان الله والحمد لله يملأ ما بين السماء والأرض

"Temizlik imanın yarısıdır, 'elhamdü lillah' mizanı doldurur, 'sübhânallah' ve 'elhamdü lillah' ikisi birlikte sema ile yer arasını doldurur."³²

Bulunan yerler: Yıldırım Bayezid Camii, Selimiye Camii.

20. "Kim 'Lâ ilâhe illâllah..."

قال النبي عليه السلام من قال لا اله الا الله محمد رسول الله دخل الجنة

"Kim, Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed Allah'ın elçisidir derse cennete girer."³³

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Camii.

Burada kelime-i tevhidin iki kısmının da yazıldığını görüyoruz. Bununla birlikte çoğu kaynakta "Muhammedün Rasûlullah" ifadesi olmadan şöyle nakledilmiştir:

قال النبي عليه السلام من قال لا اله الا الله دخل الجنة

"Kim, Allah'tan başka ilah yoktur derse cennete girer."³⁴

³⁰ Aynı anlamda yakın ifadelerle merfû olarak rivâyet edilir. Bkz. Abdurrezzak, *Musannef*, III, 267, no: 5588 (Enes); Ahmed, *Müsned*, I, 66, no: 743 (Osman b. Affan); Müslim, Tahâret 14, no: 233 (Ebû Hureyre); Tirmizî, Salât 46, no: 214 (Ebû Hureyre); İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 158, no: 1814 (Ebû Hureyre); İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 318, no: 1043 (Hz. Osman); Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III, 363, no: 3783.

³¹ Şâfiî, *Müsned*, s. 233; Humeydî, *Müsned*, II, 369, no: 837; Ahmed, *Müsned*, I, 351, no: 3281; Dârimî, *Sünen*, II, 402, no: 2754; Buhârî, İman 40 (bab başlığı); Müslim, İman 95; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 44, no: 17, 19; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 264, no: 699, 498, no: 1324.

³² Ebû Mâik el-Eş'arî'den merfû olarak nakledilmektedir. Bkz. Ahmed, *Müsned*, V, 342, no: 22953; Dârimî, *Sünen*, I, 174, no: 653; Müslim, Tahâret 1, no: 223; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 189, no: 600; Taberânî, *Kebîr*, III, 284, no: 3424; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III, 3, no: 2709, 38, no: 2805.

³³ Kaynaklarda tam olarak bu lâfızla nakledilen bir rivâyete rastlayamadık.

21. "Kimin son sözü..."

قال النبي صلى الله عليه وسلم من كان آخر كلامه لا اله إلا الله دخل الجنة

"Kimin son sözü 'Lâ ilâhe illallah' olursa cennete girer."³⁵

Kaynak problemi gözükmeyen bu rivâyette asıl olarak, ölmekten önce insanın kalbinde bu inancın yer alması kastedilmiş ve sadece dil ile bunları söyleyerek ölmenin kastedilmemiş olması gerekir. Çünkü Hz. Âişe'nin haber verdiği gibi Peygamber'in (a.s.) vefat ederlerken en son söylediği sözler اللهم الرفيق الأعلى "Allahım! Senin yüce dostluğunu istiyorum!"³⁶ olmuş, kelime-i tevhit olmamıştır. Bu da önemli olanın bu inanç üzere ölmek olduğunu gösteriyor.

Bulunan yerler: Yıldırım Bayezid Camii.

22. "Sübhâne zî'l-mülki..."

سبحان ذي الملك والملكوت سبحان ذي العزة والجبروت سبحان الحي الذي لا يموت

"Mülkûn ve melekûtun sahibi (Allah) her türlü eksiklikten münezzehtir; izzet ve üstünlük sahibi (Allah) bütün noksanlardan uzaktır; asla ölmeyen diri olan (Allah) her türlü kusurdan berîdir."³⁷

Üç Şerefeli Camii'nde olduğu gibi, bu ibare bazen سبحان الملك الحي الذي لا يموت "Asla ölmeyen diri olan (Allah) her türlü eksiklikten münezzehtir."³⁸ şeklinde de yazılmıştır.

Bulunan yerler: Eski Cami.

23. Esmâ-i hüsnâ

Allah'ın 99 ismini ihtiva eden ibarelerin de mimaride sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bunların yazılmasındaki gaye, Allah'ı değişik isimleriyle zikretmek ve O'nu daima hatırdadır.

³⁴ Hz. Peygamber'in bunu Muâz b. Cebel'e söylediği naklediliyor. Bkz. Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, s. 68 (İbn Mâlik'ten naklen); Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 140, no:1166 (Enes'ten merfû olarak).

³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 446; Ahmed, V, 233, 247; Buhârî, Cenâiz 1 (1180'in öncesi); Ebû Dâvud, Cenâiz 20, no: 3116; Bezzâr, *Müsned*, VII, 77; Taberânî, *Kebîr*, XX, 112; Hâkim, I, 503, 678; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 335; Aclunî, II, 357, no: 2577.

³⁶ Mesela bkz. Buhârî, Deavât 28, no: 5988, Rikâk 41, no: 6144.

³⁷ Benzer ifadelerle bkz. İbn Râhûye, *Müsned*, I, 90; Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât*, I, 264-267; İsbahânî, *Azame*, III, 830, IV, 1388; Hâkim, *Müstedrek*, III, 93, no: 4502; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, IV, 277-278; Aclunî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 538, no: 1453.

³⁸ Benzer lâfızlarla bkz. İbn Râhûye, *Müsned*, I, 90; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, IV, 277-278; Aclunî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 538, no: 1449.

tutmayı sağlamak olsa gerektir. Allah Teâlâ'nın çeşitli isimlerinin dinî mimaride yazılması geleneğinin Kur'ân'da ve Sünnet'te esmâ-i hüsnâya dair yer alan geniş malûmattan kaynaklandığını düşünüyoruz. Kur'ân-ı Kerim'de değişik vesilelerle bu isimler söz konusu edilir; ancak esma-i hüsnâ ile ilgili çeşitli teşvik edici ifadeler daha çok hadislerde yer alır. Sözelimi, Allah'ın 99 isminin olduğunu, onları sayan/ezberleyen kimselerin cennete gireceğini beyan eden³⁹ ve bu isimleri tek tek sayan⁴⁰ hadisleri burada hatırlamamız gerekir.

Bazı mimari mekânlarda esmâ-i hüsnânın tamamının yazılması tercih edilirken, kimi yerlerde ise bunların içinden bir kısmı müstakil olarak yazılmıştır. Mesela Selimiye Camii'nde, esmâ-i hüsnâ arasında bulunan şu isimler tesbih ifadeleriyle yazılmıştır:

سبحان الله الأبدى الأبد سبحان الله الواحد الأحد سبحان الله الفرد الصمد

II. Bâyezid Camii'nde bu isimlerin hepsi sıra sıra yazılmıştır. Selimiye Camii'nde *Hamîd*, *Mecîd*, *Şehîd*, *Sabûr*, *Aziz* ve *Hakîm* isimleri ile kubbede değişik isimleri yazılmıştır. Ayrıca Selimiye'de esmâ-i hüsnânın bir kısmının geçtiği Haşr suresinin ilgili âyetleri kaydedilmiştir. Süleyman Paşa Camii'nde de bu âyetler esmâ-i hüsnâ ile birlikte verilmiştir.

24. "Allah güzeldir..."

إن الله جميل يحب الجمال

"Kuşkusuz Allah güzeldir, güzeli sever."⁴¹

Bulunan yerler: Türk İslâm Eserleri Müzesi (muhtelif).

25. "Allah'a, meleklerine, kitaplarına..."

أمنت بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر وبالقدر خيره وشره من الله تعالى

"Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve hayrıyla ve şerrıyla kaderin Allah'tan olduğuna inandım."⁴²

³⁹ Mesela bkz. Buhârî, Şurût 18, no: 2585; Müslim, Zik 5, 6, no: 2677.

⁴⁰ Mesela bkz. İbn Mâce, Dua 10, no: 3860, 3861; Tirmizî, Deavât 83, no: 3507; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 89; Hâkim, *Müstedrek*, I, 62, 63; Beyhakî, *Sünen*, X, 27.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 425; Ahmed, I, 399, IV, 133, 134, 151; Müslim, İman 147, no: 91; Tirmizî, *Birr* 61, no: 1999; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 280; Taberânî, *Kebîr*, VIII, 203, 245, X, 221, XVIII, 366; a.mf. *Evsât*, V, 60, VII, 78; Hâkim, *Müstedrek*, I, 78; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, V, 157, 161, 163, VI, 279, 280; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 260, no: 687.

⁴² Hz. Ömer ve İbn Ömer'den merfû olarak nakledilen Cibril hadisi rivâyetlerindeki iman ile ilgili kısımda verilen bilgi aynıdır. Mesela bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 502, no: 37558 (muhtasar); Ahmed, *Müsned*, I, 51, 52, no: 367, 368; Müslim, İman 1. Cibril hadisinin tarihleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tatlı, Bekir, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadîsi ve İslâm*

Bu ifadeler Cibril hadisinin özellikle Hz. Ömer ve İbn Ömer tarikiyle gelen metinleriyle örtüşmekte olup, büyük ihtimalle o hadislere telmih olarak buradaki üslûpta kaydedilmiştir.⁴³

Bulunan yerler: Dâru'l-Hadis Camii.

26. "Allahım! Sen benim..."

اللهم أنت وليي في الدنيا والآخرة توفني مسلماً وألحقتني بالصالحين

"Allahım! Sen benim dünya ve âhirette velimsin; beni Müslüman olarak öldür ve sâlihlerle kat."⁴⁴

Bulunan yerler: Selimiye Camii.

27. "Cennet bahçelerine..."

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا مررتم برياض الجنة فارتعوا قيل يا رسول الله وما رياض الجنة قال المساجد قيل وما الرتع قال النبي صلى الله عليه وسلم سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله أكبر

"Cennet bahçelerine uğradığınızda istifade edin." Ey Allah'ın elçisi, cennetin bahçeleri ne demektir, diye sorulunca: "Mescitlerdir" diye cevap verdi. Ondandır istifade ne demektir, denilince ise şu cümleleri söylemiştir: "Allah her türlü noksandan münezzehtir, bütün övgüler Allah'adır, Allah'tan başka ilah yoktur, Allah en yücedir."⁴⁵

Bulunan yerler: Yıldırım Bayezid Camii.

28. "Allah'ı anmak..."

ذكر الله شفاء القلوب صدق رسول الله

Düşüncesi'ne Yansımaları (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üni. SBE., Ankara, 2005; a.mlf. *Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesi'ne Yansımaları*, Adana 2009.

⁴³ Cibril hadisinin pek çok varyantı hakkında ayrıntılı bilgi için az önce bahsedilen tezimize ve kitabımıza bakılabilir.

⁴⁴ Taberânî, *Kebîr*, V, 157, no: 4932; Hâkim, *Müstedrek*, I, 697, no: 1900; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 113.

⁴⁵ Ebû Hureyre'den gelen rivâyet için bkz. Tirmizî, *Deavât* 83, no: 3509. Krş. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 91. Bu rivâyette "mescitler" şeklinde gelen kısım, diğer bazı rivâyetlerde "zikir halkaları" veya "ilim meclisleri" olarak yer almaktadır. Mesela bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 150, no: 12545 (Enes'ten merfû); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 155, no: 3432 (Enes); Taberânî, *Kebîr*, XI, 95, no: 11158 (İbn Abbas'tan merfû olarak ve "ilim meclisleri"); Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, VI, 268 (Enes), 354 (İbn Ömer); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 106, no: 278.

"Allah'ı anmak kalplerin şifasıdır"⁴⁶

Bu sözün hadis olarak Hz. Peygamber'e isnâdı zor görünmektedir. Muhtemelen kelâm-ı kibâr iken daha sona hadis olarak nakledilmiş olabilir.

Bulunan yerler: Yıldırım Bayezid Camii.

29. "Kul, ya Rabbi dediğinde..."

قال النبي عليه السلام اذا قال العبد يا رب يقول الله ليبيك

"Kul, ya Rabbi dediğinde Allah lebbeyk der"⁴⁷

İlk dönem temel hadis kaynaklarında bu sözün Hz. Peygamber'e aidiyetini ortaya koyacak yeterli derecede bilgiye sahip değiliz. Bunun hadis olarak rivâyetinin daha sonraki dönemlerde yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.

Bulunan yerler: Eski Cami.

30. "Allahım! Beni ateşten..."

اللهم أجرني من النار وأدخلني الجنة مع الابرار

"Allahım! Beni ateşten kurtar ve iyilerle beraber cennete sok!"⁴⁸

Bu rivâyetin Taberânî'den önce hadis olarak nakledildiğine dair yeterli malûmata ulaşamadık.

Bulunan yerler: Dâru'l-Hadis Camii.

31. "Yerlerin en sevimsisi..."

قال النبي عليه السلام أحب البقاع الى الله تعالى المساجد

"Yerlerin en sevimsisi/faziletlisi mescitlerdir."⁴⁹

⁴⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, VI, 268 (Avn b. Abdillâh'ın sözü olarak); Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 264, no: 4330; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 564; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 505, no: 1345.

⁴⁷ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, II, 283, III, 202; Deylemî, *Firdevs*, I, 286, no: 1122 (Hz. Âişe'den); Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 54, no: 777.

⁴⁸ Ebû Ümâme el-Bâhilî'den merfû olarak ve sonunda "iyilerle beraber" ilavesi olmaksızın bkz. Taberânî, *Kebîr*, VIII, 102; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 148, X, 109.

⁴⁹ Benzer ifadelerle bkz. Hâris, *Müsned*, I, 249, no: 124; İbn Hibbân, IV, 476, no: 1599; Taberânî, *Evsaf*, VII, 155, no: 7140; Hâkim, *Müstedrek*, I, 167, no: 306, II, 9, no: 2149; Beyhakî, *Sünen*, III, 65, no: 4764, VII, 50, no: 13110; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 6; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 52, no: 120, 467, no: 1243.

Burada البقاع "*bikâ*" şeklinde geçen ifade, bazı rivâyetlerde البلاد "*bilâd*" şeklinde yer almaktadır. Bu farkın, her iki kelimenin yazımının resmen benzerliğinden ve râvi tasarruflarından kaynaklanmış olması muhtemel olup, anlam açısından değişen bir şey yoktur. Her iki türüyle bu rivâyet kaynaklarımızda epeyce zikredilmiş durumdadır.

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Camii.

Sözkonusu rivâyetin zaman zaman şu şekilde yazıldığına da şahit olmaktadır:

قال عليه السلام أحب البقاع الى الله مساجدها وأبغض البقاع الى الله أسواقها

"Yerlerin en faziletlisi mescitlerdir. Allah'ın en buğzettiği yerler ise sokaklardır."⁵⁰

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Camii.

32. "Mescide tükürmek..."

وقال عليه السلام البزاق في المسجد خطيئة

"Mescide tükürmek hatadır (onun keffâreti ise gömmektir)"⁵¹

Kaynaklarımızda son derece yaygın olan bu rivâyet cami ve mescit adabına dair önemli bir hususa dikkat çekmektedir. Zemini kum ya da toprak olan, tavanı hurma dallarıyla vs. kapatılan Hz. Peygamber dönemi mescitlerini, günümüzün binası, tefrişatı ve tezyinatı bakımından yüksek teknolojiyle inşa edilmiş ve donatılmış camileriyle kıyaslamak doğru olmayacaktır. Çünkü o zamanın genel karakteri yokluktu; insanlar da eğitim-öğretim, adap ve terbiye bakımından aynı seviyede değillerdi. Dolayısıyla zaman zaman o kutsal mekâna saygısızlık olarak algılanabilecek bazı davranışlar sergileyen görgüsüz insanlar çıkabiliyor ve böyleleri daraldığı bir anda mescide tükürebiliyor hatta bevledebiliyordu. Bu durumda bile Hz. Peygamber engin hoşgörüsüyle bizzat kendisi orayı temizleyerek yahut su dökerek bu tür davranışların yanlışlığını gösteriyordu. Bu durumu o günün özellikle eğitimsiz/bedevî insanlarını düşündüğümüz zaman anlayışla karşılamak gerekir. Günümüze geldiğimizde bu rivâyetten, camilerin temizliğine azami derecede dikkat etmek, insanları rahatsız eden

⁵⁰ Sonunda: "Allah'ın en buğz ettiği bilâd sokaklardır" ifadesi yer alan ve Ebû Hureyre'den nakledilen merfû rivâyetler için bkz. Müslim, Mesâcid 288, no: 671; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 326, no: 1155; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 269, no: 1293; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 477, no: 1600; Beyhakî, *Sünen*, III, 65, no: 4763.

⁵¹ Enes b. Mâlik'ten gelen merfû rivâyet için bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 267, no: 1988; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 143, 144, no: 7467, 7468, 7469; Dârimî, *Sünen*, I, 377, no: 1395; Buhârî, Mesâcid 5, no: 405; Ebû Dâvud, Salât 22, no: 475; Nesâî, *es-Sünenul-kubrâ*, I, 264, no: 802; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 276, no: 1309; Beyhakî, *Sünen*, II, 291, no: 3403.

yiyecek, giyecek ve kokulardan uzak durmak ve bu konuda elimizden gelen her türlü imkânı seferber etmek şeklinde genel bir ilke çıkarmamız mümkündür.

Bulunan yerler: Sultan II. Bayezid Camii.

33. "İmanın alâmeti..."

علم الإيمان الصلوة الصلوة نور قلب المؤمن

"İmanın alâmeti namazdır; namaz müminin kalbinin nurudur."⁵²

Ebû Saîd'den nakledilen merfû rivâyette sadece ilk kısmı ("İmanın alâmeti namazdır") mevcut olup, diğer kısmı yoktur.⁵³ Bu ilk kısmın erken dönem muteber hadis kaynaklarında yer almadığı dikkat çekiyor. Rivâyetin ikinci kısmı ise "Namaz müminin nurudur" şeklinde Enes b. Mâik'ten merfû olarak ayrıca rivâyet edilir.⁵⁴ Dolayısıyla, bu iki metnin aslında ayrı olduğu halde sonradan birlikte rivâyet edilmiş olması muhtemeldir.

Bulunan yerler: Sultan II. Bayezid Camii.

34. "Fâtihatü'l-kitâb..."

قال النبي صلى الله عليه وسلم لا صلوة الا بفاتحة الكتاب

"Fâtihatü'l-kitâb (Fâtîha suresi) olmadan namaz olmaz."⁵⁵

Kaynaklarımızda son derece yaygın olan bu rivâyetin Selimiye Camii'nde şu şekillerde yazıldığını görmekteyiz:

قال النبي صلى الله عليه وسلم لا صلوة الا بفاتحة الكتاب والسورة

"Fâtîhasız ve suresiz namaz olmaz."

⁵² İlk kısmı ("İmanın alâmeti namazdır") için bkz. Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 131, no: 165; Deylemî, *Firdevs*, III, 41, no: 4102; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 40, no: 1621'in içinde. Rivâyetin ikinci kısmı ("Namaz müminin nurudur") için bkz. Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât*, I, 207, no: 176, 177; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 330, no: 3655; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 117, no: 144; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 38, no: 1613.

⁵³ Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 131, no: 165; Deylemî, *Firdevs*, III, 41, no: 4102; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 40, no: 1621'in içinde.

⁵⁴ Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât*, I, 207, no: 176, 177; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 330, no: 3655; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 117, no: 144; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 38, no: 1613.

⁵⁵ Mesela bkz. Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 136-137; Şâfiî, *Müsned*, s. 36; Abdurrezzak, *Musannef*, II, 94, no: 2628; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 316, no: 3618; Buhârî, *Sıfatu's-salât* 13, no: 723; Müslim, *Salât* 34, no: 394; İbn Mâce, *İkâmetu's-salât*, no: 837; Ebû Dâvud, *Salât* 136, no: 822; Tirmizî, *Salât* 69, no: 247.

قال النبي صلى الله عليه وسلم لا صلوة الا بفاتحة الكتاب والسورة او آيتين من القرآن
"Fâtihasız ve suresiz veya Kur'ân'dan iki âyet olmadan namaz olmaz."

Her iki ibarede yer alan altı çizili kısımların rivâyetin aslında olmadığı kaynaklarımızı taradığımızda kolaylıkla anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu ilâvelerin Hz. Peygamber'e ait olduğunu söylemek zor görünüyor. Bu ilâveler olmaksızın ise sözkonusu rivâyet asırlar boyu kaynaklarımızda büyük bir teveccühe mazhar olmuştur.

Bulunan yerler: Selimiye Camii.

35. "Kim sabah namazını cemaatle..."

من صلى الفجر في جماعة ثم قعد يذكر الله حتى تطلع الشمس ثم صلى ركعتين كانت له كأجر حجة وعمره
تامة

"Kim sabah namazını cemaatle kılar, sonra Allah'ı zikretmek için güneş doğuncaya kadar oturur, sonra iki rekât namaz kılarsa, ona tam bir hac ve umre ecri vardır."⁵⁶

Bulunan yerler: Eski Camii (kubbede çevre birkaç defa).

36. "Karanlıkta mescide gidenleri..."

قال عليه السلام بشر المشائين الى المسجد في الظلم بالنور التام يوم القيامة

"Karanlıkta mescide gidenleri, kıyamet günündeki tam bir aydınlıkla müjdele."⁵⁷

Bu rivâyet Üç Şerefeli Camii'nde şöyle yazılmıştır:

من مشى في ظلمة الليل الى المسجد نور الله يوم القيامة

"Gecenin karanlığında mescide yürüyen kimseyi Allah kıyamet gününde nurlandırır."⁵⁸

⁵⁶ Enes b. Mâlik'ten merfû olarak rivâyet edilir. Bkz. Tirmizî, Salât 59, no: 586 (hasen-garib hadis diyor); Münzirî, *Terğîb*, I, 178, no: 667.

⁵⁷ Merfû olarak çeşitli sahâbîlerden nakledilir. Mesela bkz. Tayâlisî, *Müsne'd*, s. 294, no: 2212 (Ebû Saîd); Abdurrezzak, *Musannef*, III, 369, no: 5999 (Abdurrahman b. Sâbit *سابط*); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 159, no: 34967 (İbn Sâbit); İbn Mâce, *Mesâcid* 14, no: 781 (Enes); Ebû Dâvud, *Salât* 50, no: 561 (Büreyde el-Eslemî); Tirmizî, *Salât* 51, no: 223 (Büreyde); İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 377, no: 1499 (Sehl b. Sa'd).

⁵⁸ Birbirine yakın ifadelerle Ebû'd-Derdâ'dan merfû olarak nakledilir. Mesela bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 59, no: 6438; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 394, no: 2046; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, III, 72, no: 2905; Kudâî, *Müsne'du's-Şihâb*, I, 269, no: 438.

37. "Dünya müminin zindanı..."

الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر

"Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir."⁵⁹

Hadis kaynaklarımızda yaygın bir şekilde yer alan bu rivâyet Ebû Hureyre'den merfû olarak nakledilmiştir. Bu hadisin müminleri psikolojik olarak rahatlatan, onları dünyaya karşı aşırı bağlanmama ve gayr-i müslimlerin şaşalı yaşam tarzlarına özenmeme hususunda uyarıcı ve baki olan hayatın âhiret olduğunu onlara hatırlatan cevâmiu'l-kelim/veciz bir hadis olduğunu söyleyebiliriz.

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Camii.

38. "Hikmetin başı..."

رأس الحكمة مخافة الله

"Hikmetin başı Allah korkusudur."⁶⁰

Türk-İslâm mimarisinde çok yaygın bir şekilde yazılan bu ibare, bazen Rasûlullah'ın ve bazen de sahâbenin sözü olarak nakledilmiştir. Bunu Hz. Peygamber'in Tebuk seferi esnasındaki hutbesinde söylediği Ukbe b. Âmir'den gelen bir rivâyette dile getirilmiştir.⁶¹ Bu söz merfû olarak İbn Mes'ûd ve Ebû'd-Derdâ'dan da nakledilir.⁶² Kaynaklarımızda mevkuf olarak nakledilen rivâyetler de vardır; İbn Mes'ûd'dan gelen mevkuf bir rivâyete değinen Beyhakî, hemen peşinden merfû rivâyetin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁶³ Sonuç olarak dikkat etmek gerekir ki, bu rivâyetin erken dönem kaynaklarında merfû olarak nakledilmesi pek de yaygın değildir.

Bulunan yerler: Türk İslâm Eserleri Müzesi.

⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 129, no: 34722; Ahmed, *Müsned*, II, 323, no: 8272; Müslim, *Zühd* 1, no: 2956; İbn Mâce, *Zühd* 3, no: 4113; Tirmizî, *Zühd* 16, no: 2324; İbn Hibbân, II, 463, 464, no: 687, 688.

⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 106 (İbn Mes'ûd'dan mevkuf), krş. VII, 68, no: 34252 (Hâlid er-Rib'î'nin sözü olarak ve "Re'su'l-hikmeti haşyetu'l-lâh" şeklinde); Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, III, 84 (İbn Mes'ûd'dan merfû); Kudâî, *Müsnedu's-Şihâb*, I, 100; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 470 (İbn Mes'ûd'dan mevkuf), 471 (merfû); a.mif., *Medhal*, s. 427 (mevkuf).

⁶¹ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 470, no: 744; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 507, no: 1350.

⁶² Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 470-471, no: 742, 743, 744 (ayrı ayrı merfû ve mevkûf olarak); Deylemî, *Firdevs*, II, 270, no: 3258; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 507, no: 1350. Aclûnî, aynı sözü İbn Abbas'ın hutbesinde irad ettiğini söylemişse de, onun İbn Abbas'tan nakline dair bir bilgiye ulaşamadık. Aclûnî'nin verdiği metin bizim işaret ettiğimiz İbn Mes'ûd rivâyetindeki metinle örtüşmektedir.

⁶³ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 470.

39. "İnsanların en hayırlısı..."

خير الناس من ينفع الناس وشر الناس من يضر الناس

"İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır; insanların en şerlisi ise, insanlara zarar verendir."⁶⁴

Sultan II. Bayezid Camii'nde bu lâfızla yazılan rivâyet kaynaklarımızda daha çok şu şekilde kaydedilmiştir:

خير الناس من ينفع الناس / أنفعهم للناس

"İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı/en faydalı olandır."⁶⁵

Bu rivâyetin ilk dönemlerden ziyade nispeten daha sonraki asırlarda yaygınlaştığı anlaşılıyor. Aclûnî bu ibarenin خير الناس من ينفع الناس şeklindeki rivâyetinin hadis olduğunu söyleyen birisini görmediğini söyler ancak manasının sahih olduğunu belirtir.⁶⁶ Kaynaklarımızda işaret ettiğimiz üzere bu rivâyetin daha çok خير الناس أنفعهم للناس lâfzıyla nakledildiğini görmekteyiz. Bundan başka aynı anlamda, أحب الناس إلى الله تعالى أنفعهم للناس "Allah Teâlâ'ya insanların en sevimli geleni, insanlara en faydalı olanlarıdır" şeklinde nakledilen rivâyet de vardır.⁶⁷ Bütün bu rivâyetler birbirini desteklemekte olup, rivâyetin sıhhatini olumlu yönde etkilemektedir.

40. "Merhamet sahibi kişilere..."

الراحمون يرحمهم الرحمن ارحموا من في الارض يرحمكم من في السماء

"Merhamet sahibi kişilere Rahmân da merhamet eder. Sizler yeryüzündekilere merhamet edin ki size de gökte bulunanlar merhamet etsin."⁶⁸

Bulunan yerler: Sultan II. Bayezid Camii.

⁶⁴ Tümüyle bu lâfızda olan bir rivâyete ulaşamadık.

⁶⁵ Câbir b. Abdillâh'tan merfû olarak nakledilir. Bkz. Taberânî, *Evsat*, VI, 58, no: 5787; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 208, no: 129, II, 223, no: 1234; Deylemî, *Firdevs*, IV, 177, no: 6549; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 246, no: 4044.

⁶⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 472, no: 1254.

⁶⁷ İbn Ömer'den merfû olarak nakledilir. Bkz. Taberânî, *Kebîr*, XII, 453, no: 13646; Münzirî, *Terğîb*, III, 265, no: 3985.

⁶⁸ Abdullah b. Amr'dan merfû olarak rivâyet edilir. Bkz. Ebû Dâvud, *Edeb* 66, no: 4941; Tirmizi, *Birr* 16, no: 1924 (hasen-sahih bir hadis deniyor); Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 476, no: 11048; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 119-120, no: 314.

41. "İnsanlara merhamet..."

وقال النبي عليه السلام لا يرحم الله من لا يرحم الناس

"İnsanlara merhamet etmeyene Allah da rahmet etmez."⁶⁹

Bulunan yerler: Sultan II. Bayezid Camii (pencere kanatları).

42. "Cennet, cömertlerin..."

قال النبي عليه السلام الجنة دار الأسياء

"Cennet, cömertlerin yurdu"dur."⁷⁰

Hız. Âişe'den merfû olarak nakledilen bu rivâyetin erken dönem eserlerinde çok da yaygın olduğuna söylemek mümkün görünmüyor. İbn Hibbân bu rivâyetin "münker" olduğu kanaatindedir.⁷¹ Yine rivâyet hakkında Dârakutnî'nin "sahih değil", Zehebî'nin "münker" dediğini ve İbnü'l-Cevzî'nin ise onu *mevzû* rivâyetleri topladığı eserine aldığını öğreniyoruz.⁷² Sonuç olarak bu ibarenin Hız. Peygamber'e isnâdında zaaf bulunduğunu anlıyoruz.

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Camii.

43. "Sadakanın en üstünü..."

أفضل الصدقة سقي الماء

"Sadakanın en üstünü, su içirmektir."⁷³

Bulunan yerler: Hacı Adil Bey Çeşmesi (1904).

⁶⁹ Genellikle Cerîr b. Abdillâh'tan merfû olarak nakledilir. Cümle tertibinde ekseriyetle takdim-tehir vardır. Bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 92, no: 661, 662; Humejdî, *Müsned*, II, 351, no: 802; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 214, no: 25356, 25357; Ahmed, *Müsned*, III, 40, no: 11380 (Ebû Saîd'den merfû olarak); Buhârî, *Tevhîd* 2, no: 6941. Krş. Müslim, *Fezâil* 66, no: 2319.

⁷⁰ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 353; Kudâî, *Müsnedu's-Şihâb*, I, 100, 101, no: 117; Deylemî, *Firdevs*, II, 115, no: 2608.

⁷¹ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 36, no: 12136 (rivâyetin râvilerinden Ahmed b. Abdillâh b. el-Hâris dolayısıyla değiniliyor).

⁷² Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 270, no: 4848; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 403, no: 1083.

⁷³ Sa'd b. Ubâde'den merfû olarak nakledilir. Aynı anlamda ve benzer ifadelerle bkz. Ahmed, *Müsned*, V, 284, no: 22512; İbn Mâce, *Edeb* 8, no: 3684; Ebû Dâvud, *Zekât* 41, no: 1679; Nesâî, *Vasâyâ* 9, no: 3664, 3665, 3666; İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 123, no: 2496, 2497; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 135, no: 3348; Taberânî, *Kebîr*, VI, 20, no: 5379; Hâkim, *Müstedrek*, I, 574, no: 1511; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 80, no: 1261.

44. "Ben, beni zikredenle..."

أنا جليس من ذكرني

"Ben, beni zikredenle birlikteyim."⁷⁴

Bu ifadeler bazı kaynaklarda bir kutsî hadisin içerisinde geçmekte olup, Allah Teâlâ tarafından Hz. Musa'ya hitaben söylendiği belirtilmektedir. İnceleyebildiğimiz kadarıyla Allah Teâlâ'ya nispet edilerek nakledilen bu sözlerin Hz. Peygamber'e ref edilerek/merfû olarak aktarılması sorunludur. Çünkü işaret ettiğimiz üzere kaynaklarda bu sözler Hz. Peygamber'e ref edilmeden sadece Ka'b'ın anlatımıyla aktarılmıştır. Aynı ibarenin, Muhammed b. en-Nadr'ın kullandığı bir ifadede: "وما لي أستوحش وهو يقول أنا جليس من ذكرني" *Allah: 'Ben, beni zikredenle birlikteyim' dediği halde kendimi niçin yalnız hissedeyim?"* şeklinde yine Allah Teâlâ'nın sözüne telmih yapılarak kullanılmıştır.⁷⁵

Bulunan yerler: Türk İslâm Eserleri Müzesi (levha).

45. "İnsanların konuştuklarını..."

لا يدخل الجنة قتات

"İnsanların konuştuklarını gizlice dinleyen/yalancı kimse cennete giremez."⁷⁶

Bulunan yerler: Sultan II. Bayezid Camii.

46. "Dedikoducu/laf taşıyan..."

لا يدخل الجنة نمام

"Dedikoducu/laf taşıyan kimse cennete giremez."⁷⁷

Bulunan yerler: Sultan II. Bayezid Camii.

⁷⁴ Ka'b'ın anlatımıyla nakledilen rivâyetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 108, no: 1224, VII, 73, no: 34287; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, VI, 42; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 451, no: 680; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 232-233, no: 611.

⁷⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, VIII, 217; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 458, no: 709.

⁷⁶ Oldukça yaygın bir şekilde ve merfû olarak Huzeyfe'den nakledilir. Bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 56, no: 421; Humeydî, *Müsned*, I, 210, no: 443; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 329, no: 26585; Ahmed, *Müsned*, V, 382, no: 23295; Buhârî, *Edeb* 50, no: 5709; Müslim, *İman* 168, no: 105; Ebû Dâvud, *Edeb* 38, no: 4871; Tirmizî, *Birr* 79, no: 2026 (hasen-sahih deniyor).

⁷⁷ Huzeyfe'den merfû olarak rivâyet edilmektedir. Bkz. Ahmed, *Müsned*, V, 391, no: 23373, 396, no: 23407, 399, no: 23435, 406, no: 23497; Müslim, *İman* 169, no: 105; Bezzâr, *Müsned*, VII, 301, no: 2898; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 493, no: 11101. Aclûnî, bu rivâyetle لا يدخل الجنة قتات rivâyetinin aynı anlamda olduğunu belirtir. Bkz. *Keşfu'l-hafâ*, I, 683, no: 3116.

47. "Dilini tutan..."

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صمت نجا

"Dilini tutan kurtulur."⁷⁸

Bulunan yerler: Eski Cami.

48. "Kim gülererek günâh işlerse..."

من أذنب ضاحكا فوالله تعالى أدخل النار وهو يبكي

"Kim gülererek günâh işlerse, Allah Teâlâ'ya yemin olsun ki ağlayarak ateşe girer."⁷⁹

Bu söz İbn Abbas'tan merfû olarak rivâyet edilmekte ise de kaynaklarımızda yaygın olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bunun kelâm-ı kibar olması da muhtemel görünmektedir. Nitekim buradakiyle aynı anlamda benzer bir rivâyetin:

من يأتي الخطيئة وهو يضحك يدخل النار وهو يبكي

şeklindeki bir lâfızla Bekr b. Abdillâh el-Müzenî'nin sözü olarak nakledildiğini görüyoruz.⁸⁰

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Camii.

49. "Amellerin en üstünü..."

قال النبي صلوات الله تعالى (عليه) وسلم أفضل الأعمال الصبر والسماحة

"Amellerin en üstünü, sabır ve hoşgörüdür."⁸¹

Bulunan yerler: Türk İslâm Eserleri Müzesi (levha).

50. "Babanın çocuğuna duası..."

دعاء الوالد لولده كدعاء النبي لأمته

⁷⁸ Merfû olarak Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan nakledilir. Bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 159, no: 6481, 177, no: 6654; Abd b. Humejd, *Müsned*, I, 137, no: 345; Dârimî, *Sünen*, II, 387, no: 2713; Tirmizî, *Sıfatu'l-kıyâme* 50, no: 2501; Taberânî, *Evsat*, II, 264, no: 1933; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 254, no: 4983; Kudâî, *Müsnedu's-Şihâb*, I, 219, no: 334.

⁷⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 96; Deylemî, *Firdevs*, III, 578, no: 5810.

⁸⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 229, VI, 185; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V, 429, no: 7157.

⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 167, no: 30393 (Câbir b. Abdillâh'tan merfû); Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 123, no: 9714 (Ubâde b. es-Sâmit'ten merfû). Cevabı bu şekilde olan rivâyetler genellikle kaynaklarımızda: "Hangi iman daha faziletlidir/iman nedir?" gibi sorulara karşılık olarak yer almaktadır. Mesela bkz. Ma'mer, *Câmi*, XI, 191 (Hasen'den, mürsel); Abdurrezzak, *Musannef*, III, 72, no: 4843 (Hasen'den, mürsel); Ahmed, *Müsned*, IV, 385 (Amr b. Anbese'den merfû); Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât*, II, 607, no: 647 (Hasen-Câbir b. Abdillâh kanalıyla merfû).

"Babanın çocuğuna duası, Peygamberin ümmetine duası gibidir."⁸²

Deylemî tarafından Enes b. Mâlik'ten naklen rivâyet edilmiş olsa da kaynaklarımızda pek de yaygın olduğunu söylememiz mümkün görünmemektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber'e isnâdı hususunda ihtiyatlı olunması daha uygundur. Muhtemelen bu ibare kelâm-ı kibar olabilir; nitekim Ebû Nuaym bunu İbrahim el-Harbî'nin sözü olarak nakletmiştir.

Bulunan yerler: Sultan II. Bayezid Camii.

51. "Rabbin rızası..."

وقال رضا الرب في رضا الوالدين

"Rabbin rızası, ana-babanın rızasına bağlıdır."⁸³

Burada dikkatimizi çeken bir husus şudur ki, Tirmizî, konuyla ilgili rivâyeti verdiği bab başlığını: رضا الوالدين "باب ما جاء من الفضل في رضا الوالدين" "Ana-baba rızasının fazileti hakkında gelen hadislerle ilgili bab" olarak kaydetmiş ve bu bab başlığı altında iki tane hadise yer vermiştir. Bu iki hadiste de geçen ifade: الوالد "el-vâlid" şeklindedir, yani bunlarda "el-vâlideyn" kelimesi kullanılmamıştır. Buradan hareketle belki de Tirmizî'nin, hadislerde yaygın olarak geçen "el-vâlid" kelimesinden sadece babayı değil, çocuğun doğumuna vesile olan hem anayı ve hem de babayı (vâlideyn) anladığını söylememiz mümkündür. Dolayısıyla bizim de genellikle rivâyetlerde geçen "el-vâlid" kelimesiyle ana-babanın bir arada kastedilmiş olduğunu söylememiz daha uygun gözükmektedir.

Bulunan yerler: Sultan II. Bayezid Camii.

⁸² Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 347 (İbrahim el-Harbî'nin sözü); Deylemî, *Firdevs*, II, 212, no: 3037; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 256, no: 4199; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 525; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 487, no: 1299.

⁸³ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VI, 177, no: 7830 (Abdullah b. Amr'dan merfû olarak). Her ne kadar konumuzu teşkil eden hadiste tensiye olarak الوالدين "el-vâlideyn" (ana-baba) şeklinde yazılmışsa da, kaynaklarımızda genellikle Abdullah b. Amr'dan merfû olarak الوالد "el-vâlid" (baba) şeklinde yaygındır. Bkz. Buhârî, *el-Edebu'l-müfred*, s. 14, no: 2 (Abdullah b. Ömer'den mevkuf olarak); Tirmizî, *Birr* 3, no: 1899; Bezzâr, *Müsned*, VI, 376, no: 2394; Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, s. 45; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VI, 177, no: 7831; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 168, no: 7249; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 136 (İbn Ömer'den merfû); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 520, no: 1390.

KAYNAĞI ŞÜPHELİ RİVÂYETLER

Araştırmamız esnasında hadis formunda kullanıldığı halde temel hadis kaynaklarında ve diğer kaynaklarda hadis olarak bulamadığımız rivâyetler de olmuştur. Şimdi de bunları ele almak istiyoruz:

1. "Mescidin içindeki mümin..."

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم المؤمن في المسجد كالسمك في الماء المناقق في المسجد كالطير في القفص
"Mescidin içindeki mümin, denizin içindeki balık gibidir. Mescidin içindeki münafık, kafesin içindeki kuş gibidir."⁸⁴

Türk-İslâm mimarisinde pek çok yerde nakşedilen bu sözün muteber hadis kaynaklarında yer aldığına rastlayamadık. Kaynak olarak gösterdiğimiz Aclûni, her ne kadar bu söz hadis olarak şöhret bulsa da bunu bir hadis olarak bilmediğini, muhtemelen tâbiûndan Mâlik b. Dînâr'ın (v. 123/741) bir sözü olabileceğini belirtmiştir.

Bulunan yerler: Gazi Mihal Camii, Üç Şerefeli Camii, Türk İslâm Eserleri Müzesi (kapı kanatları).

2. "Vakti çıkmadan önce namazda..."

عجلوا بالصلاة قبل الفوت و عجلوا بالتوبة قبل الموت

"Vakti çıkmadan önce namazda, ölüm gelmeden önce ise tevbede acele ediniz."

Türk-İslâm mimarisinde oldukça yaygın olarak kullanılmakta olan bu ibare, çoğunlukla hadis olduğu belirtilmeden kaydedilmiştir. Bununla birlikte bazı mimari yapılarda hadis formunda yazıldığına da rastlıyoruz. Bu sözlerin muteber hadis kaynaklarımızda bulunmaması sebebiyle hadis değil, kelâm-ı kibar olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Doğrudan Hz. Peygamber'e isnâd edilmeden olsa da bazı Edirne camilerinde bu söz diğer hadislerin arasında zikredildiği için buraya almakta fayda gördük.

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Camii, Sultan II. Bayezid Camii.

3. "Ümmetimin âlimleri..."

علماء أمتي كأئبياء بني اسرائيل

"Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir."⁸⁵

⁸⁴ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 388, no: 2689; Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, VII, 58.

⁸⁵ Hadis olarak kaynağı bulunamadı.

Son derece meşhur bir hadis gibi görünse de gerçekte Hz. Peygamber'e aidiyeti oldukça şüpheli bir sözdür. Aliyyü'l-Kârî, mevzû (uydurma) rivâyetleri topladığı meşhur eserine bunu da almış ve aslı olmadığı yönünde bazı nakillerde bulunmuştur.⁸⁶ Aclûnî de aslı olmadığına ve muteber bir kitapta mevcudiyetinin bilinmediğine işaret eder.⁸⁷ Münâvî'nin kaydettiğine göre, Hafız el-İrâkî, kendisine insanların dilinde meşhur olmuş bu söz sorulduğu vakit, onun aslının olmadığını, isnâdının bulunmadığını; ayrıca sahih olarak nakledilen: "*Âlimler peygamberlerin varisleridir*"⁸⁸ hadisinin, böyle bir söze ihtiyaç bırakmadığını vurgulamıştır.⁸⁹ Netice itibarıyla bu meşhur sözün hadis olarak nakledilmemesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Bulunan yerler: Eski Cami.

4. "*Dünya bir leştir...*"

الدنيا جيفة وطالباها كلاب

"*Dünya bir leştir; onun talipleri köpeklerdir.*"⁹⁰

Bu rivâyetin kaynaklarımızda Hz. Peygamber'e ait bir hadis olarak nakledildiğine dair sahih bir habere rastlayamadık. Bununla birlikte bu sözün Hz. Ali'ye ait bir kelâm-ı kibar/vecize olması muhtemel görünüyor. Nitekim Ebû Nuaym el-İsfehânî (v. 430), Ali b. Ebî Tâlib'in şöyle söylediğine dair bir rivâyet nakletmektedir: "*Dünya bir leştir; kim ona talip olursa, köpeklere karışma/onlarla bir arada bulunma konusunda sabırlı olsun!*"⁹¹ Aclûnî de bu sözün her ne kadar manası sahih olsa da hadis olmadığını söylemiş, bunun mevzû olduğuna dair es-Sağânî'nin bir beyanını nakletmiştir.⁹²

Bulunan yerler: Üç Şerefeli Cami.

⁸⁶ Aliyyü'l-Kârî, *Masnû'*, s. 123, no: 196 (Demîrî, Zerkeşî ve Askalânî'den naklen).

⁸⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 83, no: 1744.

⁸⁸ Ebû'd-Derdâ'dan merfû olarak rivâyet edilir. Bkz. Ahmed, *Müsned*, V, 196, no: 21763; Dârimî, *Sünen*, I, 110, no: 342; Buhârî, İlim 10 (bab başlığında); İbn Mâce, *Mukaddime* 17, no: 223; Ebû Dâvud, İlim 1, no: 3641; Tirmizî, İlim 19, no: 2682.

⁸⁹ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 384.

⁹⁰ Hadis olarak kaynağı bulunamadı.

⁹¹ Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, VIII, 238. Ayrıca bkz. Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, s. 317, I-III, Beyrut 1996; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 492, no: 1313.

⁹² Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 492, no: 1313.

5. "Dünya âhiretin..."

الدنيا مزرعة الآخرة

"Dünya âhiretin tarlasıdır."⁹³

Mimaride sıkça kullanılan bu sözün Hz. Peygamber'in bir hadisi olduğuna dair sağlam bir bilgiye sahip değiliz. Sağânî, Fetteñî ve Aliyyü'l-Kârî'ye göre bu söz mevzudur.⁹⁴ Sehâvî, İmam Gazzâlî'nin bu rivâyeti *İhyâ* adlı eserinde naklettiğini, buna karşılık kendisinin bu sözün kaynağına ulaşamadığını dile getirmiştir.⁹⁵ *İhyâ*'nın hadislerini tahrir eden Hafız el-İrâkî de aynı şekilde bu lâfızla merfû bir rivâyete rastlayamadığını söyler.⁹⁶ Aliyyü'l-Kârî ve Aclûnî anlamının: "من كان يريد حرث الآخرة نزد له في حرثه" *"Kim âhiret sevabını dilerse, onun sevabını artırırız."* âyetinden⁹⁷ iktibas edilmiş olması sebebiyle bu rivâyeti mana olarak sahih bulmuşlardır.⁹⁸

Bulunan yerler: Eski Cami.

6. "İnsanlar amellerinin ..."

الناس مجزيون بأعمالهم إن خيرا فخير وإن شرا فشر

"İnsanlar amellerinin karşılığını tam olarak alacaklardır; hayra karşılık hayır, şerre karşılık şerdir."⁹⁹

Edirne Yıldırım Beyazıt Camii'nde doğrudan Hz. Peygamber'e izafe edilmeden nakşedilen bu sözü çalışmamıza almamızın nedeni, hem bunun sözkonusu mimari yapıda diğer hadislerin arasında zikredilmiş olması, hem de bazı âlimlerin bu sözden bahsederken "hadis" lâfzını kullanmalarındır. Mesela Suyûtî, meşhur rivâyetleri topladığı eserinde bu sözden bahsederken "hadis" lâfzını kullanır ve bu hadisin İbn Cerir et-Taberî tarafından İbn

⁹³ Kaynağı bulunamadı.

⁹⁴ Sağânî, *Kitâbu'l-mevdûât*, s. 3; Fetteñî, *Tezkiratu'l-mevdûât*, s. 174; Aliyyü'l-Kârî, *Masnû'*, s. 101 (no: 135); a.mlf. *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa*, s. 206 (no: 205).

⁹⁵ Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, s. 260 (no: 497). Rivâyetin *İhyâ*'daki yeri için bkz. IV, 31.

⁹⁶ İrâkî, *Tahrîcu ehâdisi'l-İhyâ*, VIII, 87.

⁹⁷ Şûrâ, 42/20.

⁹⁸ Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa*, s. 206 (no: 205); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 495 (no: 1320).

⁹⁹ Hadis kaynaklarında bulunamadı.

Abbas'ın mevkuf bir rivâyeti olarak kaydedildiğinden söz eder.¹⁰⁰ Sehâvî'nin de kitabının ilgili kısmında bu rivâyette ilgili olarak kullandığı ifade: حديث الناس مجزيون بأعمالهم şeklindedir.¹⁰¹ Bununla birlikte müellif bu sözün yorumunu bu kısımda vermemiş, الجزء من جنس العمل kısmına havale etmiştir. Fakat o kısımda da Sehâvî, الناس مجزيون بأعمالهم ifadesini hadis değil, nahivcilerin kitaplarında yer alan bir söz olarak verir; ayrıca bunun İbn Abbas'tan mevkuf olarak nakledildiğine değinir.¹⁰² Konumuzu teşkil eden bu sözü Kurtubî hadis olduğuna değinmeden büyük dilci Sîbeveyh'ten, Münâvî ise Ebû Hayyan'dan naklen kaydeder.¹⁰³

Netice itibarıyla muteber hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in bir sözü olarak bulamadığımız bu sözün kelâm-ı kibâr olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Aliyyü'l-Kârî bu ibare ile هل تجزون إلا ما كنتم تعملون "Sizler ancak yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz."¹⁰⁴ âyeti arasındaki uyumu göstererek bu rivâyetin anlamca doğru olduğunu ihsas ettirmiştir.¹⁰⁵

Bulunan yerler: Yıldırım Bayezid Camii.

7. "Ve'lerden..."

قال النبي عليه السلام اتقوا الواووات

"Ve'lerden sakının!"¹⁰⁶

Hz. Peygamber'e isnâd edilerek nakşedilen bu sözün muteber kaynaklarımızda hadis olarak nakledildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Nadiren de olsa muahhar döneme ait bazı eserlerde hadis olduğu belirtilmeden değinilen¹⁰⁷ bu sözün kelâm-ı kibâr olması muhtemeldir ve Hz. Peygamber'in bir hadisi olarak nakledilmesi doğru değildir.

¹⁰⁰ Suyûtî, *ed-Düreru'l-müntesira fî'l-ehâdîsi'l-müştehira*, s. 20. Ayrıca bkz. Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa fî'l-ahbâri'l-mevdûa*, s. 353 (no: 554).

¹⁰¹ Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, s. 517.

¹⁰² Sehâvî, *age.*, s. 208.

¹⁰³ Kurtubî, *Tefsîr*, XIV, 338; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, V, 420. Rivâyet için ayrıca bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 397 (no: 1070'in yorumunda), II, 414 (no: 2792).

¹⁰⁴ Neml, 27/90.

¹⁰⁵ Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa fî'l-ahbâri'l-mevdûa*, s. 353 (no: 554).

¹⁰⁶ Hadis kaynaklarında bulunamadı.

¹⁰⁷ Bazı eserlerde bu söze (قيل) "Denildi ki..." şeklinde temrîz siygasıyla yani zayıf olduğu hissettirilerek işaret edilir. Bkz. İsmail Hakkı, *Tefsîru Hakkı*, VII, 144, I-XVII, ts.; Zeynu'l-âbidîn b. Necm el-Mısırî, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, XVII, 377, I-XXV, ts.; Hâdimî, *Berika*

Bulunan yerler: Eski Camii (restorasyondan önce).¹⁰⁸

RUMELİ ve BALKANLARDA TÜRK MİMARİ ESERLERİ

Sühey Ünver'in konuyla ilgili tespitleri oldukça çarpıcıdır: "Türkler Rumeli'yi şahsî adaletlerinin vicdanlarına verdiği huzurla kaderlerinin icabı ele geçirmişler ve orada bu sayede asırlarca oturacaklarına o kadar emin olmuşlar ki, aldıkları şehirlerin istikbal emniyetini düşünmeye lüzum görmeden hemen girdiklerinin ertesi günlerinde Anadolu'daki sosyal müesseselerinin birer mimarice farklı benzerini buldukları yerlerin genişlik ve önemine göre yapmışlardır. Zira oralarda payidar olacaklarına inanmışlardır. Rumeli'de medenî müesseselerimize bakalım; bugün oralarda mahalli halkça yapılanlarından yine adetçe çoktur. Bütün hüviyetimizle mahalli halka öyle aktarılmışızdır ki, bugün oralarda bunun tesirinin ne kadar yerleşmiş olduğunu hissetmemek kabil değildir. Bugün Rumeli Türkünün geçmiş asırlarda hayat ve yaşayışlarını bıraktığı mahalli tesirlerle şimdiki sakinlerinde görmek mümkündür. O kadar ki, birçok yerlerde Hıristiyanlık ananeleri müstesna, bizim bıraktığımız maddi ve manevi tesirlerden başka bir şey göstermek de çok defa zordur. Yani Rumeli medeniyetimiz, onları bıraktığımız halde hâlâ ayakta durmaktadır diyebiliriz. **Edirne** de, Balkanlara kadar örnek ittihaz edilen ve kendisinin aynı bir çocuğu mesabesinde önce **Filibe**'yi doğuran bir şehrimizdir. Edirne'yi aldığımızda ileri karakollarımız Balkanların ortasındadır ve her gittiğimiz yerde kalmaktayız."¹⁰⁹

"Rumeli'deki şehirler, Anadolu'dakiler gibi hamam, medrese, çarşı, bedesten ve mektepleri ihtiva etmek üzere aynı olarak kurulmakta ve Anadolu'dan bu müesseselerle dolu

mahmûdiye fi şerhi Tarikati Muhammediyye, V, 153, I-VI, ts. (Bu eserler Şâmîle-2'den alınmıştır.). Hadis olduğu belirtilmeden değinilen bu sözle ne kastedildiği açık değildir. Bir görüşe göre burada kastedilen, و "vâv" ile başlayan bazı işlerden uzak durmaktır. Sözelimi bunlar, ولاية "vilâyet", وزارة "vezâret", وصاية "visâyet", وكالة "vekâlet", وديعة "vedîa", وقف "vakf" gibi kelimelerdir ki, genellikle İslâm hukukunda yönetim ve idare gibi sorumluluğu büyük olan bazı hususları ifade etmek için kullanılır. Kastedilen husus ise, ehil olmadığı halde insanların idaresini ele almak yahut onları yönetmek için mücadele etmekten, bu uğurda yöneticilere yaltaklıkta bulunmaktan sakınmak, sorumluluk gerektiren konularda umursamaz davranmaktan uzak durmak vs. olsa gerektir. Belirttiğimiz üzere kaynak problemi olan bu sözün Hz. Peygamber'e isnâd edilerek hadis olarak nakledilmesini doğru buluyoruz.

¹⁰⁸ Dikici, Ziya, *Edirne Camilerinde Yazı*, s. 46. Bu rivâyet hadis olarak Bursa Ulu Camii'nde de yer almaktadır.

¹⁰⁹ Ünver, "Edirne Medeniyetimiz ve Tezyinî Misalleri", s. 234-236.

şehirlerden Rumeli'ye geçip beğendiği yerlerde oturmayı tercih edenler bu tesislerin aynını bulmakta ve bu noktadan doğduğu ve büyüdüğü yerlerde bulunduğu intibainı daima muhafaza etmektedir. Bu cihetle dâussılaya (sıla hasreti hastalığına) az tutulmuşlardır. **Edirne** ve onun ufak modeli **Filibe**'de ve **Sofya**'da aynı tesisleri aşağı yukarı birbirine benzer tarzda buluyoruz.¹¹⁰ Edirne'de bir taraftan orduların Rumeli'ye sevk ve idaresi, yerlilerin haklarını koruyarak iskân meseleleri arasında imar başlamış bulunuyor ve aynı da diğer şehirlerde Türkleşme hareketleriyle hemahenk olarak yapılıyordu."¹¹¹

Osmanlı'nın Rumeli ve Balkanlar'da yapmış olduğu eserlerin sayısı binlerle ifade edilmektedir. Buna göre Romanya'da 234, Macaristan'da 724, Yugoslavya'da 6616, Yunanistan'da 3771, Arnavutluk'ta 1015 ve Bulgaristan'da 3339 olmak üzere Avrupa'da sadece tescil edilmiş olan 15.699 Türk İslâm eseri mevcuttu.¹¹² Yaklaşık 16 bini bulan bu eserlerden zamanımıza kadar gelebilenlerin sayısı ne yazık ki belki % 1-2 bile değildir.

Bu coğrafyayla ilgili olarak Ayverdi şu tespitlerde bulunur: "**Macaristan** ve **Romanya**'daki Osmanlı eserlerinin pek azı kalmıştır. **Yugoslavya**'da ise nispeten daha fazla eser kalabilmiştir. Yugoslavya'da daha fazla eser kalabilmiş olması, oraların ancak Balkan harbinden sonra elden çıkması ve eserlerin en kesif olduğu **Bosna-Hersek**'te Boşnakların yerlerinden pek oynamamış bulunmaları ve bu aziz dindaşlarımızın, Ortodoks ve Katoliklere karşı koyan dinî asabiyet ve hamiyet sahibi pek cesur ve gayretli insanlar olması; **Makedonya**'nın yakın vakte, 1963 zelzelesine kadar evlâd-ı fâtihanla meskûn kalması ve yerli **Arnavut** Müslümanların direnmesi sebebiyle mümkün olabilmıştır. Yoksa Yugoslavya'nın Hıristiyan kısmında kalan eserler parmakla sayılacak bir mertebede azdır. Sava nehrine kadar olan **Hırvatistan** ve **Slovenya** ise en büyük eser tahripçisi **Habsburgların** hâkimiyeti altında uzun müddet kaldığından oralarda hiçbir Osmanlı âbidesi yoktur. Yalnız evvelce Bosna'ya ait iken federasyon sırasında Hırvatistan'a geçen Udbina

¹¹⁰ Filibe ve Sofya Rumeli'deki en müstesna 10 şehirden ikisi durumundaydı. Bu şehirler Osmanlı tarafından alındıktan hemen sonra süratle imarı yoluna gidilmiş ve cami, okul, medrese, dârukkurrâ, tekke, hamam, han, kervansaray gibi pek çok eser yapılmıştı. Ne yazık ki bunların kahir ekseriyeti ortadan kaldırılmış ve izleri bile bırakılmamıştır. Filibe'de bulunan 50 kadar camiden 1979 yılı sonunda muhafaza edilebilenlerin sayısı sadece 2'dir. Sofya'daki 53 camiden ibadete açık ve ayakta kalan tek cami ise Banyabaşı/Molla Efendi Kadı Seyfullah Camii (yapımı h.974/m.1566)'dir. Bkz. Keskiöğlü, Osman-Özaydın, A. Taha, "Bulgaristan'da Türk-İslâm Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, XVII, s. 115, 121, Ankara 1983.

¹¹¹ Ünver, "Edirne Medeniyetimiz ve Tezyinî Misalleri", s. 236-237.

¹¹² Keskiöğlü, Osman, "Şumnu'da Türk İslâm Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, XX, s. 390, Ankara 1988.

gibi iki-üç şehirde birkaç eser vardı; onlar da şimdi yok olmuştur. Tâbî bir krallık, sonra istiklâlle idaresi bir asrı bulan **Bulgaristan**'da ise evvelden tasmin edilmiş bir sistem dairesinde eski eserler tahrip edildiğinden, bıraktığımız sayısız âbidelerden pek azı ayakta kalabilmiştir. **Yunanistan**'ın Teselya'dan aşağı kısmı 150 senede tamamen temizlenmiştir. Balkan harbinden sonra kaybolan yerlerde birkaç harap bina göze çarpar. **Arnavutluk** bir meçhuller diyarıdır; camilerin kiliselerle beraber tahrip edildiklerini herkes bilmektedir."¹¹³

"Makedonya, Bosna-Hersek, Adriyatik'e uzanan kolunda Hırvatistan cumhuriyetleri ve Kosova eyaletinde kalan Müslümanlar tarihî ve dinî binalarını korumak ve kurtarmakta insan takati fevkinde titizlik ve gayret göstermişler, mühim bir kısmını muhafaza ve ihya edebilmişlerdir. Bu himmete Osmanlıların Taşlıca Sancağı dedikleri ve 1945'te Karadağ'a peşkeş çekilen kısım halkının salâbetini de eklemek lâzımdır. Geriye kalan Hırvatistan'ın Sava nehri şimalindeki büyük kısmı, Tuna dirseğinin şarkında kalan Voyvodine'de **Habsburglar** hiçbir şey bırakmamıştır. **Sırbistan Cumhuriyeti**'nde ise Osmanlı eserlerinin akıbeti **Avusturya** eline geçen yerlerden kıl payı farklı olmuştur. Ancak yüzde birkaç denebilecek numunelikler kalmıştır. XVII. asır ortasında Evliya Çelebi Belgrat'ta 217 cami ve mescit bulunduğunu sicillere istinaden söylüyor. Ondan sonra Osmanlı idaresinde kaldığı iki asırda da ilâveler olmuştur. Yuvarlak rakamla 250'ye çıkmıştır. Bunlardan 1 tane, yanlış değil tek 1 tane kalmıştır! % 4, binde dört!"¹¹⁴

"Romanya'nın Eflâk-Buğdan mıntıkları muhtar olduğundan, Osmanlılar ahde riayet etmişler ve buralarda iskân mahallesi tesis etmemişler ancak hudutlardaki kalelerde asker bulundurup Romanya'yı dışarıdan gelecek hücumlara karşı korumakla iktifa etmişlerdir. Bu sebeple Romanya'nın en büyük kısmını teşkil eden bu arazide Osmanlı hayrat eseri yoktur. Yalnız Dobrice Osmanlı eyaleti olduğundan birçok mimari eseri ihtiva etmekte idi. Ne yapalım ki, buralar 1829'daki Osmanlı-Rus harbinde çar ordularına geçit yeri olmuş, XVI. ve XVII. asırdan yalnız 2 cami kalmış, birkaçının yerine Sultan II. Mahmud, daha ziyade Sultan Mecid ve Aziz zamanlarında basit camiler inşa olunmuştu. Medrese, han, hamam gibi tesislerden eser kalmamıştır. Romanya'nın Erdel yani Transilvanya, Banat, Sirem mıntıkları, Macaristan'ın da tamamı Habsburgların pençesi altına düştüğünden, bir plân dâhilinde pek kısa zamanda temelden silinip süpürülmüştür. Romanya'nın Dobrice'den gayrı kısımlarında ise Avusturyalılar hiçbir Osmanlı eseri bırakmamışlardır. Bulgarlar ise

¹¹³ Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri I -Romanya Macaristan*, Medhal, s. X, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000.

¹¹⁴ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri II -Yugoslavya*, Takdim, s. VI.

meskût geçme, unutturma usulleri mucibince Osmanlı eserlerini yok farzetmişler, kendileri de neşriyat yapmamışlardır. Bulgarlar, muhafaza edip kendilerine bıraktığımız Bizans eserleri hakkında ise o da nadir olmak üzere neşriyat yapmışlardır. Bulgaristan'da zamanımıza intikal eden Osmanlı eserlerinin oranı en iyimser bir hesapla % 2,5 kadardır. Sadece Filibe'de 1876 Rus işgali sırasında bir gecede 20 cami yıkılmıştır."¹¹⁵

Bulgaristan'da inşa edilmiş, aynı zamanda insanlığın ortak kültür mirası olan ve sayıları binlerle ifade edilen Türk mimari eserleri 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından ve bu savaştan sonra sürdürülen politikalarından hayli olumsuz etkilenmiş; kendilerini inşa eden insanların torunları ile aynı akıbeti paylaşmak durumunda kalmışlardır.¹¹⁶

BALKANLARDA HADİS KULLANILAN MİMARİ MEKÂNLAR

Bu şartlar altında günümüze intikal edebilen yazıları tespit etmek oldukça müşkil bir hal almaktadır. Yine de ulaşabildiğimiz kaynaklardan tespit edebildiğimiz bazı rivâyetleri burada sıralamak istiyoruz:

1. "Kim Allah için bir mescit inşa ederse..."

Bosna Hersek **Mostar Nasuh Ağa (Vucjakovic) Camii'**nin kitabesinde¹¹⁷ şu ifadeler yazılıdır:

من بنا مسجدا في سبيل الله المعين
تاريخها رحمة الله عليه دائمين

"Men benâ mesciden fi sebîlil-lâhi'l-Muîn, târifuhâ rahmetullâhi aleyhi dâimîn."
Burada çok açık bir şekilde "Kim Allah için bir mescit yaptırrırsa, Allah da cennette ona bir ev

¹¹⁵ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri IV –Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk*, Mukaddime, s. 1-2; Yüksel, İ. Aydın, "Bulgaristan'da Türk Mimari Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, XX, s. 467-468, Ankara 1988.

¹¹⁶ Bulgaristan'da bulunan Türkler de Osmanlı eserleri gibi büyük bir yok etme politikasına maruz bırakılmıştır. Bu anlamda 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı Bulgaristan Türklerinin tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkler bu savaş sonucunda 500 yıldır sahibi ve hâkimi olarak üzerinde yaşadıkları topraklarda bir "azınlık" durumuna düşmüşler ve sayısal olarak nüfusları yarı yarıya azalmıştır. Okumuş, varlıklı, şehirli, liderlik kabiliyetine sahip insanlar bu savaş esnasında ve sonrasında yürütülen politikalarla Bulgaristan'dan göç etmek zorunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan, Ömer, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bulgaristan'daki Türk Varlığına ve Mimari Eserlerine Etkisi", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu (11-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan)*, II, 763-771, I-II, Ankara 2001.

¹¹⁷ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, II, 237.

yapar." şeklinde Edirne'de ve Anadolu'nun pek çok vilâyetinde yaygın olarak yazılan hadise telmihte bulunulmuştur.

Aynı hadis bu defa **Saray Bosna Malkoçoğlu Bâli Bey Camii**'nin kitâbesinde¹¹⁸ tam metin olarak şöyle yazılmıştır:

قال النبي من بنا مسجدا لله بنا الله له بيتا في الجنة

Bu meşhur hadisin **Yayçse (Jayce) Dizdar Hüsam Ağa Camii**'nin tamir kitâbesinde¹¹⁹ tam metin olarak ve daha doğru bir hatla şu şekilde yazıldığı dikkat çekmektedir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من بنى مسجدا لله بنى الله له بيتا في الجنة

Görüldüğü üzere mescit inşasının fazileti hakkındaki bu hadis Anadolu'da olduğu gibi Balkan mimari eserlerinde de en yaygın yazılan rivâyet durumundadır.

2. "Mescidin içindeki mümin..."

قال رسول الله عليه السلام المؤمن في المسجد كالسمك في الماء المنافق في المسجد كالطير في القفص

"Mescidin içindeki mümin, suyun içindeki balık gibidir; mescidin içindeki münâfık ise kafesin içindeki kuş gibidir."

Yayçse (Jayce) Dizdar Hüsam Ağa Camii'nin tamir kitâbesinde¹²⁰ açıkça Hz. Peygamber'e isnâd edilerek yazılan bu ibarenin hadis değil, Mâlik b. Dînâr'ın (v. 123) sözü yani kelâm-ı kibar olmasının muhtemel olduğuna daha önce değinmiştik. Ayverdi de bu ibarenin Yugoslavya **Ohri** şehrindeki **Ayasofya Fethiye Camii** minberindeki kullanımından bahsettikten sonra bunun kelâm-ı kibar olduğu ifadesini kullanmıştır.¹²¹

3. "Lâ ilâhe illâllahu'l-melik..."

لا اله إلا الله الملك الحق المبين محمد رسول الله صادق الوعد الأمين

"Gerçek ve apaçık hükümrân olan Allah'tan başka ilah yoktur. Sözüne sadık ve güvenilir Muhammed Allah'ın elçisidir."¹²²

¹¹⁸ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, II, 317. Ayverdi, bu kitâbenin sonradan konduğunun belli olduğu yorumunda bulunmuştur.

¹¹⁹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, II, 503.

¹²⁰ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, II, 503.

¹²¹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, III, 138.

¹²² İkinci kısmın bu lâfızla hadis olduğuna dair bir bilgiye rastlayamasak da, "*Muhammedun Rasûlullah*" ifadesi yaygın olarak bulunmaktadır. İlk kısım ise kaynaklarımızda mevcuttur. Hz.

Yugoslavya **Yakova Hadım Ağa Camii**'nin girişinde, son cemaat yeri portalinde yazılı olan¹²³ bu ibarenin özellikle ilk kısmı rivâyetlerde yer alırken, ikinci kısmın bu şekliyle hadis kaynaklarında yer aldığını bilmiyoruz.

4. "**Bir saat adalet etmek...**"

Sultan Süleyman'ın **Kızıl Elma Sarayı** (Macaristan Budin/Budapest) duvarına kendi yazısıyla:

"Gaziler meskenidir bunda beğim gayrolmaz,
Bunda zulm eyleyenin âkıbeti hayrolmaz"

beytini nakledip altına: "*Bir saat adl etmek yetmiş sene ibadetten efdaldır*"¹²⁴ hadisini yazdırdığı belirtmiştir.¹²⁵ Bu rivâyetin bu şekliyle ilk dönem kaynak eserlerinde pek yer almadığı dikkat çekiyor.

5. "**Vakti çıkmadan evvel namazda...**"

عجلوا بالصلوة قبل الفوت وعجلوا بالتوبة قبل الموت

"*Vakti çıkmadan evvel namazda, ölmeden önce de tevbede acele ediniz.*"

Banaluka Arnavûdiye Defteriye Camii'nde kitâbenin altında yazılı olan bu ifade hadis olduğu belirtilmeden kaydedilmiştir.¹²⁶

Aynı ibarenin **Yunanistan Gümölcine Yeni Camii** mihrabının sağ ve solunda da hadis olduğuna dair bir ifade kullanılmadan yazıldığını görüyoruz.¹²⁷ Bu metnin Anadolu'daki

Ali'den nakledilen rivâyet için bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 280; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 358; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mütenâhiye*, II, 837; Râfiî, *et-Tedvin fi ahbâri Kazvîn*, IV, 65; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 492.

¹²³ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, III, 314; Arık, Rüçhan, "Batılılaşma Sürecinde Balkan-Anadolu Beraberliği", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu*, I, 87.

¹²⁴ Ebû Hureyre'den merfû olarak nakledilen bu rivâyet çok yaygın değildir. Bkz. Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, III, 117, no: 3305 (yetmiş yerine *altmış sene* ifadesi var); Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 67 (yetmiş yerine *bir sene* ifadesi var); İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*, II, 167, no: no: 817 (yetmiş yerine *bir sene* ifadesi var).

¹²⁵ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, I, 83 (Evlîyâ Çelebi'den naklen).

¹²⁶ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, II, 38.

¹²⁷ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, IV, 354; Yenişehirlioğlu, Filiz, *Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları*, s. 228, Ankara 1989.

pek çok mimari mekânda hadis olarak yazıldığına da şahit olmaktadır; bununla birlikte bu sözün hadis değıil kelâm-ı kibar olması kuvvetle muhtemeldir.

6. "Allah'a itaat etmek..."

قال عليه السلام طاعة الله غنيمَة

"Allah'a itaat etmek bir ganimettir."

Makedonya Kalkandelen Alaca Camii'nin duvarında hadis olarak yazılmış olan¹²⁸ bu ifadenin temel hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in bir sözü olarak yer aldığına dair bir bilgiye ulaşamadık.

7. "Güzel yazı..."

من كتب بحسن الخط دخل الجنة

"Kim güzel yazı ile yazarsa, cennete girer."

Bu ibare Bosna Hersek Banaluka (Banja Luka) şehrinde **Hünkâriye Sultan Süleyman Careva Camii**'nin tecdit kitâbesinde yazılıdır.¹²⁹ Her ne kadar bu metin hadis olduğu ifade edilmeden yazılmışsa da ifadenin söyleniş tarzı ve âhirete dair gaybî bir bilgi içermesi açısından hadis olduğu izlenimi bırakmaktadır. Ancak kaynaklarımızda böyle bir rivâyete rastlayamadık.

8. "...yıldırım gibi cennete girer"

...يوم القيامة ويمر بيمينه على الصراط كالبرق الخاطف ويدخل الجنة بغير حساب صدق رسول الله وصدق حبيب الله

"...kıyamet gününde sırat üzerinden yıldırım gibi geçer ve hesapsız olarak cennete girer..." şeklinde çevirebileceğimiz bir rivâyet **Üsküp Yahya Paşa Camii** kitabesinde hadis olarak yazılmıştır.¹³⁰ Ancak söz konusu rivâyetin muteber hadis kaynaklarında yer aldığına dair bir bilgiye ulaşamadık.

¹²⁸ Arık, Rüçhan, "Batılılaşma Sürecinde Balkan-Anadolu Beraberliği", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarişi Uluslararası Sempozyumu (11-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan)*, I, 85, I-II, Ankara 2001.

¹²⁹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, II, 28-29.

¹³⁰ Ayverdi, *age.*, III, 281.

9. "Bir hadis?"

Yakova Hadım Ağa Camii mihrabında hadis formunda kullanılan bir ibare daha vardır ki bunun tam olarak ne anlama geldiği hakkında bilgi sahibi değiliz. Bu ibare hakkında Ayverdi şöyle demiştir: "Mihrap yaşmağı sivri kemerli bir kubbeciktir. İçinde küllema...âyet-i kerimesi, çerçevenin üst başında yuvarlak içinde hadis-i şerif olduğu işaret edilerek:

قال النبي لا اله الا الله لا اله الا الله لا اله الا الله

yazısı vardır. Hadis-i şerif deniyorsa da kelâm-ı kibar olabilir."¹³¹ Aynı ibarenin **Yakova Âcize Baba Tekyesi-Büyük Tekye**'de de yazıldığı dikkat çekmektedir.¹³² Ancak kaynaklarımızda böyle bir rivâyete rastlayamadığımız gibi ibarenin ne anlama geldiğini de çözemedik. Muhtemelen metinde yer alan kelimeler sonradan bozulmuş ve cümle düşüklüğü meydana gelmiş olabilir.

EN ÇOK KULLANILAN HADİSLER ve VERİLEN MESAJLAR

Buraya kadarki bölümde Edirne ve Balkanlarda çeşitli mimari eserlerde kullanılan hadisleri görmüş olduk. Edirne'de kullanılan yaklaşık 60 kadar rivâyet vardır ki bunların büyük bir kısmının yani 50 kadarının (% 83) kaynağına ulaşılmış, ancak % 17'ye tekabül eden 10 civarında rivâyetin temel hadis eserlerinden kaynağı bulunamamıştır. % 83'lük kısmın da önemli bir miktarının rivâyetinde bir problem dikkat çekmemektedir. Bunlar hem *Kütüb-i Sitte*'de hem de onun dışındaki hadis kitaplarında ve bu arada mimaride kullanılan hadislerle kaynaklık eden Kudâî'nin *el-Müsnedu's-Şihâb* adlı eserinde yer bulmuştur. Her hâlükârda sahih/hasen olan ve amel edilebilir rivâyetlerin oranının % 70 civarında olduğunu söylememiz mümkündür ki bu da iyi bir oran sayılabilir. Bu demektir ki, kullanılan hadislerin seçimini yapan bâni ya da mimarlar büyük oranda problemsiz rivâyetlerin seçilmesine özen göstermiş olmakla birlikte zaman zaman hadis tekniği açısından mesnetsiz rivâyetler de kullanmışlardır.

Bu bilgileri verdikten sonra bir de, Edirne dinî mimarisinde en çok yazılan 10 hadisin hangileri olduğuna işaret etmek istiyoruz:

1. En sık kullanılan hadis: "*Kim Allah için bir mescit yaptırırsa, Allah da onun için cennette bir ev yapar.*" hadisidir.
2. "*Namaz dinin direğidir.*"
3. "*Allah'ın farzlarını eda et ki, itaat edilen/saygı duyulan biri olasın.*"

¹³¹ Ayverdi, *age.*, III, 314.

¹³² Ayverdi, *age.*, III, 316.

4. سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة الا بالله العظيم "Bütün övgüler her türlü noksandan münezzehtir olan Allah'adır, Allah'tan başka ilah yoktur, Allah en yücedir, güç ve kuvvet ancak yüce ve azamet sahibi Allah'ındır."

5. "Amellerin değeri niyetlere göredir."

6. "Ümmetimin en şereflipleri (gönlü) Kur'ân yüklü olanlardır."

7. "Şefaetim, ümmetimin (özellikle) büyük günâh sahiplerinedir."

8. "Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru!"

9. "Âlimler peygamberlerin vârisleridir."

10. "Kul ile küfür arasında namazı terk vardır."

Yine Edirne mimarisinde hadis formunda kullanıldığı halde temel hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in bir sözü olarak yer almayan en sık yazılan iki söz şunlardır:

1. "Mescidin içindeki mümin, suyun içindeki balık gibi; mescidin içindeki münâfık ise kafesin içindeki kuş gibidir."

2. "Vakti çıkmadan evvel namazda, ölüm gelmeden evvel tevbede acele ediniz."

Buna karşılık Rumeli ve Balkanlar'da en fazla kullanılan hadislere geldiğimizde de benzer bir durumla karşılaşırız. Tespitlerimize göre en sık kullanılan hadis yine Allah rızası için mescit yaptıran kişiye Allah'ın cennette bir ev yapacağına dair hadistir. En sık yazılan diğer metinler ise mescidin içindeki mümin ve münâfıkla ilgili benzetmelerle ilgilidir. Üçüncü olarak da namazda ve tevbede acele etmeyi emreden sözdür ki, bu son söz hadis olduğu söylenmeden yazılmıştır. Dolayısıyla Edirne ve Balkanlarda yazılan hadislerin kısmen örtüştüğünü söylememizde bir sakınca olmasa gerekir. Bununla birlikte Balkanlar'da yazılanlar kaynak açısından daha problemlidir. Elbette ki, bu yorumumuz eldeki kısıtlı miktardaki rivâyete dayanarak yapılmış eksik bir yorum olarak görülmelidir. Bu coğrafyadaki mimari eserlerin tarih düşmanı bazı kavimler tarafından büyük ölçüde tahrip ve yağma edildiği göz önünde bulundurulunca, normal şartlarda Edirne ve Balkanlar arasında pek bir fark olmaması gerektiği kanaatindeyiz. Bu nedenle gerçek sayıyı belki de hiçbir zaman öğrenme imkânımız olmayacaktır. Fakat bu ayıp, onları yok edenlerin alnında kara bir leke olarak kıyamete kadar kalmaya devam edecektir.

Mimaride en çok yazılan hadislerin genellikle namaz, dua, zikir, tesbih, Kur'ân okuma, ilim tahsil etme, insanlara faydalı olma, merhameti ve dayanışmayı yaygınlaştırma gibi çok çeşitli konuları ihtiva ettiği ve insanları güzel ahlâka ve erdemli bireyler olmaya teşvik gayesi taşıdığı dikkat çekmektedir. Bu anlamda **bireyin Allah'a ve topluma karşı sorumluluğunu ön plâna çıkaran hadislerin tercih edilmesi** gerçekten manidardır. Çünkü

birey, toplumu oluşturan inanların en küçük birimi olarak büyük bir önemi haizdir. Onun iyi olması toplumun yükselmesini netice vereceği gibi bozulması sonucunda ise toplum temelinden sarsılacaktır. Bu yüzden her bireyin öncelikle kendini arındırması ve Allah'a ve beraber yaşadığı insanlara karşı sorumluluklarının bilincinde olması son derece önemlidir.

İslâm toplumlarına baktığımızda, mimari mekânlarda süsleme unsuru olarak kullanılan metinlerin geneli Kur'ân âyetlerine ve Peygamber sözlerine/hadisler dayananlardır. Böylelikle insanların görsel olarak da eğitilmesi yoluna gidilmiştir. Bu mekânları ziyaret eden insanlar adeta her an Allah Teâlâ'nın ve Hz. Peygamber'in sözleri ile bilgilendirilmeye ve uyarılmaya devam etmekte ve kendilerine çekidüzen vermeye davet edilmektedir. Verilen bu mesajın uzun yıllar yerine ulaştığını ve ziyaretçiler tarafından hüsn-i kabulle karşılandığını söyleyebilir yahut varsayabiliriz. Günümüze gelindiğinde yine mimari dekorasyonda kullanılan metinlerin ekseriyetle âyetlerden ve hadislerden tercih edildiğini görüyoruz. Ancak günümüz insanına Kitap ve Sunnet'in verdiği mesajların doğru ve eksiksiz ulaştırılması için belki de eskisinden daha fazla gayret gösterilmeli ve mesajın onların anlayış seviyelerine mümkün mertebe yaklaştırılması sağlanmalıdır. Çünkü çoğu Arapça olan bu metinlerin mevcut halleriyle, sadece bunları okuma konusunda uzman ya da yeterli altyapıya sahip kişilerce anlaşılma durumu söz konusudur. Buna karşılık insanların çoğunun bu metinleri okuyabilecek durumda olduklarını söyleyebilmek gerçekten zordur. Bu nedenle bu metinlerin sadece görsel birer tablo gibi asılı durmaları, istenen faydanın elde edilmesine yetmeyecektir. Arapça hüsn-i hattın yanı sıra bunların Türkçe olarak da güzel istiflerle sunulması ve ehil kişilerce cemaate zaman zaman açıklanması/hatırlatılması daha anlaşılır olmalarını sağlayacağı gibi mesajın da yerine ulaşmasına yardımcı olacaktır diye düşünüyoruz.